

On Date 14th April' 2024 Celebration of 133 Birth Year of Dr. Babasaheb Ambedkar.

On this occasion, we publish Online Special Issue on

DR. BABASAHEB AMBEDKAR'S GLOBAL VISION-2024

ISSUE-I(I), VOLUME-XI

e-ISSN 2394-8426 International Impact Factor 8.249

Peer Reviewed Journal | Referred Journal

Published On Date 14.04.2024

Issue Online Available At: <http://gurukuljournal.com/>

Organized By

Continuing Professional Development Events, New Mumbai

Gurukul International Publishing Services, Pune

Published By

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal

Mo. +919273759904 Email: gimrj12@gmail.com

INDEX

Paper No.	Title	Author	Page No.
1	The Immortal Leader Of Dr.B.R Ambedkar And His Contribution Of Indian Constitution	G.Sakthivel	3-6
2	The Start Of Human Rights Movements Among Indian Lower Caste	Dr. Pratheesh. P	7-15
3	Dr. Babasaheb Ambedkar's Optimistic Approaches Towards The Education In India	Abhinaba Mukherjee	16-24
4	Bharat Ratna Dr. Babasaheb Ambedkar: An Educationist	Dr. Shubhangi Harihar Patil	25-30
5	Dr. Ambedkar And His Contribution In Weaving India's Constitutional Thought	By Suchismita Ghoshal	31-38
6	सामाजिक न्याय और डॉ. भीमराव अंबेडकर एक समीक्षात्मक अध्ययन	डॉ.डी.के.पी. चौधरी & गंगा राम	39-44
7	डॉ. बाबासाहेब अंबेडकर भारतातील आदर्श संसदपटू	डॉ. राजेश खिल्लारे	45-53
8	डॉ बाबासाहेब अंबेडकर यांचे भारतातील शिक्षणात योगदान	डॉ.बालाजी रंगनाथराव लाहोरकर	54-60
9	भारतीय संविधान में डॉक्टर भीमराव अंबेडकर का अविस्मरणीय योगदान	श्रीमती प्रीति सिंह राजपूत & डॉ.सोना शुक्ला	61-63

The Immortal Leader Of Dr.B.R Ambedkar And His Contribution Of Indian Constitution

G.Sakthivel

Ph.D., Research Scholar
Dept Of Political Science
Madurai Kamaraj University

ABSTRACT

DR.B.R.Ambedkar he is the great eminent scholar and writer. In his life spent women's rights, constitutional making, dalits rights and backward class people's rights. So became called as about constitutional safeguard Dr.B.R.Ambedkar abolition of poor level and dalits peoples. He is great independent India first law minister of modern India. Before British government following kingship but India getting democracy so many privileges' the main cause Dr.B.R.Ambedkar hard work helped to him life .He struggled throughout his life for securing the human rights. His important three principles of liberty, equality, and fraternity are ensnared in the constitution given more values and giving equal opportunity to all citizens, so he called became great chief Architect of modern India.

Keywords: Liberty, Equality, Fraternity, constitutional making, women's rights, Dalits rights, Law Minister, Great Architect.

According to J.S.Mill:

The writings of J.S.Mill impressed up on Ambedkar the importance of individuals initiative and personal responsibility like Mill ,Ambedkar was also convinced that freedom of thought is absolutely indispensable although freedom of action may be limited .He said liberty of the individuals should be limited as it can became a nuisance to the other .This idea he express in a forceful stamen before the constituent Assembly while dulling with the exceptions and qualified caution of the Fundamental Rights.

Dr.B.R.Ambedkar and his views of women's:

Dr.B.R.Ambedkar immense strived hard efforts for liberation and empowerment of Indian women in India as follows.

- 1) Dearness Allowance
- 2) Women's labour welfare fund
- 3) ESI
- 4) Provident fund Act
- 5) Common labour protection Act
- 6) Maternity benefit for women labour bill
- 7) Divorce Act
- 8) Right over parental property
- 9) Leave benefit to piece workers

- 10) Revision of scale to pay for employees
- 11) Restoration of ban of women making underground in mines etc,
- 12) No marriage before age of 18years
- 13) Maintenance allowance from husband on getting legally separation
- 14) Widow can adopt a child
- 15) Mother can change guardian of minor
- 16) Equal pay for equal work irrespective of the sex.

Today our constitution guaranteed voting rights to all Indian women's. As a right because to him .But before independent India, it is not easy task, for everyone right to vote .Even man also so he is called champion of women's rights.

Dalits safeguards:

Being the chairman of drafting committee of Indian constitution Dr.B.R.Ambedkar provided certain constitutional provisions to protect the rights of dalit in social, Economic, Educational employment and Political field in the form of protective discriminations of preferential treatments or reservation policy

Laws Protecting Dalit Rights:

Dr.B.R.Ambedkar against the caste oppressions, forces the British government to enact the laws for the welfare pr the scheduled castes. The educational, economic and political interest of schedule castes, the constitution of Indian provisions the following safeguards.

- 1) Article -14 Proclaims right to equality.
- 2) Article -15 of the constitution out laws discrimination of the grounds of religion, race, caste/sex or place of birth.
- 3) Article -16 and 35 equality of opportunity in matters of public employment for SC/ST.
- 4) Article-17 Proclaims abortion of Untouchability, practice of Untouchability in and form is forbidden and punishable under any Law.
- 5) Article -46 State shall promote the educational and economic interests Of SC/ST and protect them from social institute and all forms of exploitation.
- 6) Article -23 Prohibition of traffic in human being and forced labour.
- 7) Article -29 (2) forbidding or any denial of admission to educational institutions maintained by the state or receiving grant out of state funds.
- 8) Article -330 Special representation in the lower house of parliament in properation to the population to the population of SC/ST.

- 9) Article-338 (1) –Appointment of national commission for SC/ST to investigate all matters relating to the safeguards provided in Indian constitution for social, educational and economic advancement of SC/ST in India.

Constitutional Provisions:

In the draft constitution the “Fundamental Rights” prescribed were justifiable in the court of law of all the rights Dr.B.R.Ambedkar observed “Equality of opportunity”, regarding the constitutional remedies, he characterize Article 32 as the very soul of the constitution and the very heart of it.

To him fundamental rights would mean establishment of equality and liberty in order to reform our social system, this is so full of in equalities discriminations and other which conflict with our fundamental rights.

Directive Principles of State Policy:

The directive principles of state policy contained the positive obligations of the state towards its citizens. The directives were meant to ensure social and economic democracy which was sacred by the provision of fundamental rights in a written constitution.

The values of Justice, liberty, Equality, beniting human dignity of individuals outlined in the preamble are made more elaborate and substantive in part iii and iv of the constitution. Part iii deals with fundamental rights while part iv deals with directive principles of the state policy .According glance at part iii and part iv eloquently reveals the quest of the founding father of social revolution solemnly resolved in the preamble.

The Preamble of the Constitution:

The preamble of constitution has authorized the state and its three principles organs Legislature, Executive and Judiciary, to take all necessary measures to create a sustainable social order in which every citizen could be assured of all inclusive justice without any discrimination on grounds of caste, creed ,race, religion ,sex, descent place of birth and residence.

Conclusion:

Dr.B.R.Ambedkar his contribution important work of Indian democracy, as a chairman of the constitution. He gives great shape to our country of a complete sovereign work became Ambedkars name will be written in golden letters in the history of India as a creator of

social justice .He spent his whole life for the betterment of the poor. Exploited, Untouchables and troubled classes thus ,Dr.B.R.Ambedkar contribution to the most valuable Indian constitution is undoubtedly of the highest order, so Dr.B.R.Ambedkar called as the “Father of chief Architect “ of the Indian Constitution.

References:

- 1) kataria, Dr.B.R.Ambedkars Vision of Nation –Building ,kalpak Publication,Delhi-2017
- 2) Dr.B.R.Ambedkar, caste for Hindu code ,Beacon information and publication,Delhi,1949.
- 3) Dr.B.R.Ambedkar writings and speeches, Vols 1-17.
- 4) B.J.Bhandutta- champion of human Rights .Dr.B.R.Ambedkar.
- 5) Dr.B.R.Ambedkar : Writings and speeches Vol.8.2014
- 6) Dr.B.R.Ambedkar 1956, prospects of democracy in India. New Delhi. Critical quest.
- 7) Ambedkar .B.R. 1937, Annihilation of caste, 2nd ed.,Bombay ,Education Department.
- 8) Revankar, Ratna G .1971. The Indian Constitution – A case study of backward class. New Jeresy,Fairleigh Dickinson University press.
- 9) Sihna ,jogendr .1993. Dr.B.R.Ambedkar : A critical study Patna: Vijay Publication.
- 10) Shivakeri, ehandrakant .D -2004. DR.B.R.Ambedkars Political Philosophy, New Delhi: Anmol Publication.

The Start Of Human Rights Movements Among Indian Lower Caste

Dr. Pratheesh. P

Assistant Professor, Department of History,
St. Michael's College, Cherthala, Alappuzha's
Affiliated to the University of Kerala

pppadath@gmail.com

Abstract

The Indian caste system, rooted in religious and biological theories, has been a social inequality since ancient times. Lower caste people, considered untouchables, face discrimination in social, economic, and political aspects. Despite efforts to address the system, it remains a significant issue, with Hindus often suppressing Dalits. India's caste system separates people into high and untouchable castes, depriving the lower caste of all human rights. Outcasts in Kerala deal with pollution and exploitation. In India, Dr. B. R. Ambedkar fought against these injustices alongside other social reformers such as Jyotirao Phule, Sree Narayana Guru, and Chattampi Swamikal. This article aims to explain the early caste resistances and how they protected human rights. The main sources of information are secondary sources, and historical method is used for data analysis.

Key Words: Lower Caste, High Caste Hindu, Social Reform, Social Exclusion, Untouchability

INTRODUCTION

The Indian caste system, which has been in existence since ancient times, is a complex institution of social inequality (Uttamkumar, 2020). The lower caste people were considered untouchables and are discriminated socially, economically, and politically. According to the interpretations of 'Chatur Varnya' (Four Varnas), they comprise the scheduled castes, scheduled tribes, and backward classes known as shudras or slaves (Pratheesh, 2015). Mahatma Jyotiba Phule coined the term Dalit, which gained popularity during the twentieth century. They face threats, prohibitions; caste based social harassment, and the practice of untouchability.

India's lower caste people face significant social, economic, and educational discrimination due to their birth status. Upper caste Hindus intentionally harm them using the old religious dogmas and customs, making state machinery ineffective. During the British period, the unprivileged class faces abuses when filing complaints against them, and if they do, they may be driven away without protection or falsely recorded. If they prosecute their offenders, the outcome could be foretold. The villagers conspire not to support the case of the Untouchables, and if they bring witnesses, the Magistrate may not accept them due to their interest or lack of independence (Desh Raj Sirswal, 2016). The lower policeman's mentality is often influenced by caste men or corruption, leading to a lack of protection and justice for the Untouchables. Dalits in India face undervaluation and suppression by Hindus, leading to tyrannies and oppression. Ambedkar, frustrated by the lawlessness of upper caste Hindus against Dalits, envisioned annihilating the hierarchy-based caste system to liberate them from the dominant upper caste Hindus, causing inequality and repulsion.

THE STUDY

The causes and mechanisms of anti-caste movements are complicated issues. On the other hand, the definitive facts underlying these struggles become clear upon a careful examination of the historical records that highlight the social and political significance of anti-caste movements. The organised demonstration against casteism is the outcome of lower caste members' social

exclusion, centuries-long exploitation, harassment, and humiliation as well as their recognition of human. Leaders of the Indian independence movement such as Jawaharlal Nehru, Babasaheb Ambedkar, and Mahatma Gandhi were influenced by their sophisticated intellectualism and political ideologies. But there is a growing exodus of intellectuals from the Dalit-Bahujan movement; these individuals are reluctant to spearhead social justice movements or adopt independent intellectual stances against the ruling class. In light of this, the study uses a human rights framework to investigate the nature of the initial lower caste protests against uncivil practices in Indian society.

The study tackled the chosen human rights issue with the following objectives in consideration, drawing on early anti-caste movements in India, particularly in south India.

- Examine the initial lower caste demonstrations to determine the human rights concerns that motivated the movement.
- Review the early demonstrations of lower caste to assess the movements' social effects and degree of success.
- To recognise the anti-caste movement's leaders' efforts, particularly those of Dr. B R Ambedkar, to address the human rights concerns of the lower caste and bring them before the public and authorities, as well as what they have done to address the grievance

For the study, the historical methodology is used. The study's main source of data is an in-depth but brief investigation of a few chosen works on the Indian caste system, early Dalit protest, and Ambdeker's role. The study's premise is that Indians from lower castes experienced all forms of discrimination and humiliation simply by virtue of their birth into a community that is referred to as the lower castes. They organised and participated in the anti-caste movements after realising their human rights and the socioeconomic exploitations that were being perpetrated against them through the teachings of Jyotirao Phule, Sree Narayana Guru, Ayyan Kali, and others. These claims are supported by the body of recent literature on Dalit studies.

ORIGIN AND STRUCTURE OF INDIAN CASTISM

The Indian caste system is rooted in religious and biological theories, with Purush creating a human society with four varnas, determined by organ descending order(Andrea, 2010). Biological theory suggests all things inherit three qualities: Varna, Sattva, Rajas, and Tamas, representing mental temper and temperamental differences. The caste system began with the arrival of the Aryans in India around 1500 BC, who introduced a principle of social ordering called Varna Vyavastha(Brian K, 1994). Maharashtra, a state in west India, is an example of the caste system, where dark-skinned Mahars were outcasts due to their skin color. The Hindu law books insisted on only four varnas, causing Hindu law books to reject the tribal people of India (Deshpande, 2010). India has faced various movements and governmental actions to address the caste system's inequalities and injustices, such as Gandhi using the term "Harijans" to refer to the untouchables, the British Government creating a list of 400 groups considered untouchable, and the Dalit movement under B.R. Ambedkar.

DISCRIMINATIONS BASED ON CASTE, THE HUMAN RIGHT ISSUE

In India, the caste system is divided into high caste and untouchables or out castes and the out caste who are denied human rights, land ownership, access to common resources, and

employment opportunities (Pratheesh, 2015). Kerala's caste system was even more intricate, with outcasts denied access to public roads, which were open to traffic even for animals (Kusuman, 1973). They were not even regarded as human beings and were subjected to exploitation. Untouchables are considered impure from birth and perform jobs that are traditionally considered "unclean" or exceedingly menial (Ghurye, 1963). They were lived in constant fear of attack by high castes and sexual harassment, beaten, publicly humiliated, and stripped of their cloak by the high castes.

Untouchability is a social institution that legitimizes and enforces discriminatory, humiliating, exclusionary, and exploitative practices against certain social groups (Richard, 2004). The Untouchability Act, 1955, prohibited certain practices such as eating together, providing separate cups, and seating arrangements in public places. These restrictions led to social exclusion, resulting in high poverty and deprivation. Amartya Sen emphasizes the importance of understanding societal processes and institutions to address social exclusion, distinguishing between unfavourable exclusion and unfavourable inclusion.

In Kerala, the concept of pollution was refined to unique complexity and transmitted not nearly on touch but from a distance (Ponnu, 2000). Pollution was in two ways: untouchability and un-approachability. The first was the prevention to touch another person and the second was keeping certain distance to the high caste people. The polluting castes of Kerala were Ezhavas, Shannars, Pulayas, Parayas, etc. The low castes also practiced pollution among themselves. Social evils such as pulapeddi, parapedi, and mannapeddi were closely connected with the system of pollution (Ragava Varier. et. al., 1991). Un-approachability was another social evil rigidly practiced in Travancore, with each caste having their approachable distance to other castes. Un-seeability was also practiced in Travancore, which swept away the low caste from the mainstream of society.

Dalit women face unique challenges, including gender discrimination, caste, class, and gender. They have low literacy and education levels, heavy dependence on wage labor, discrimination in employment, and concentration in unskilled, low-paid, and hazardous manual jobs. They also suffer from violence and sexual exploitation. The condition of Dalit women has roots in the Vedic period, where they were forced to work as maids or bonded laborers, facing sexual harassment from upper caste males. The famous ritual of "Devadasi" was formed, where non-Brahmin women were made to serve Brahmin priests in the name of serving God. This service was physically performed, and the women accepted such harassment as a means to serve God. The rules were created to benefit only one section of society, and Dalit women had to protect their bodies in all aspects of life. Beauty is a curse for them, and husbands question their modesty and other men try to fulfill their desires, turning them into prostitutes. If a Brahmin man has sexual relations with Dalit women, they are respected, but Dalit women are excommunicated. The Dalit movement in India aims to address these issues and promote equality for Dalit women.

Slavery was closely linked to the caste system in Kerala, with inscriptions, kolezhuthu records and foreign accounts revealing its existence (Karishma, 1997). Untouchable castes possessed low status in society and had no right to enjoy any privileges. They lived outside villages with their lowest kind of occupation, were not allowed to enter public places and

temples, and were sexually exploited. Economically, they did not have any rights in property and were landless labor to the higher castes.

HUMAN RIGHTS MOVEMENT, THE BEGINNING

As discussed above, the development of wicked customs and practices in Indian in general and Kerala in particular was greatly influenced by caste formations. In the pre-modern society, caste system developed alongside social ills like slavery, untouchability, unapproachability, unseeability, and pollution (Ambedkar, 1987). Additionally, it supported a number of social inequalities that are fostered by economic exploitation and social oppression. The lower caste organised protests in response to these oppressions, but they did not take the form of human rights demonstrations. However, since the people were fighting for the protection of fundamental human rights in society, it is certain that the early anti-caste protests were human rights movements when we examine their goals and patterns. First, let's look at a few of the lower caste protests from Kerala that were staged early on against caste-based discrimination.

The Shanar revolts (1822): It was a series of subaltern uprisings in South Travancore were the first organized protest of the lower caste in Kerala. The revolts were motivated by the Shanar women's right to wear upper clothing over their bosoms. In 1809, the Christian Missionaries influenced John Munroe, who introduced reforms, such as allowing Christian women to wear breast-clothes and annulling the head/poll tax (John, 1979). The Nadar women then begin to ask for permission to cover their breasts, but the upper castes oppose the right on the grounds of "pollution" and caste conflicts (Sreedhara Menon, 1985). Disgruntled women began to campaign for the right to wear upper clothing "like any other woman in the higher castes," with a preference for breast coverings akin to those of Nair.

There were three distinct phases in this conflict: 1822, 1828, and 1858. The first phase began in Kalkulam district in 1822, where Shanar women refused to obey permissible dress codes. This led to atrocities against Shanar women, including verbal and physical abuse. The second stage occurred in 1828, with Shanar men defying orders to perform uliyam for the government (Robert, 1969). This led to violent attacks on the community by upper-caste Hindus in Arrur and Cannanore. The Travancore government issued a proclamation in 1829, deterring Shanar women from wearing breast-clothes, encouraging further violence against Shanars. In 1858, the Hindu Shanars became actively involved in the rebellion, and the Proclamation of Queen Victoria in 1858 added new dimensions to the revolt. The caste Hindus believed that this proclamation legitimated their insistence on ancient customs and practices, while the Shanars believed that their demands were materialized through it (Sheeju, 2015). This ambiguity resulted in violent clashes across South Travancore until 1859. Then king of Travancore was forced to grant Nadar women the right to cover their breasts. However, they were not allowed to cover their breasts in the style of higher-class Nair women. But owing to the maxim that all men and women equal, and Nadar women continued to ignore restrictions, developing an upper-wear style resembling Hindu women. This practice of dress code remained until 1915-1916, supported by Ayyankali.

Kallumala Samaram (1915): The Pulayar community staged the Kallumala Samaram (Stone Necklace Protest) on October 24, 1915, in Perinad and the nearby villages of

Cherumoodu, Kanjavelly, and other places in the Kollam district of Kerala. Ayyankali led this agitation which is otherwise regarded as Perinad Lahala or Perinad. The agitation was an abrupt revolt against the upper class's rules against minority castes, which included forbidding them from using public transportation, dressing elegantly, and donning jewellery made of gold or metal. To address these concerns, a naattukoottam was called, but the proposals were turned down by the landlord class. When the unrest grew more intense, there was a big gathering at Plavilapurayidom, Cherumoodu, which is close to Perinad. Numerous guests were hurt by an attack by a group of Nair landlords, which resulted in violent altercations and arson. In December, more gatherings were held at Peeranki Maidan, where Pulaya women threw away Kallumala, or chains of beads, which stood for caste hierarchy and servitude. In an effort to gain the freedom to wear jewellery, this agitation broke the chains that bound the caste elites. Following the agitation, the dalits were represented by well-known lawyer Elanjikkal John Vakil in a number of cases and counter-cases that were brought before the magistrate.

The Vaikom Satyagraha (1924-25): It was a non-violent Satyagraha in Travancore, which challenged untouchability in Hindu society. The movement was centered on the Shiva temple in Vaikom, near Kottayam. The Vaikom Satyagraha was the first organised protest in Kerala against orthodoxy to protect the rights of the oppressed classes under the leadership of Indian National Congress. The avarnas were not permitted to enter temples. However, in Vaikom, they were not permitted to use public roads around the temple. Notice boards prohibited lower caste from entering the public roads around the temple, reminding them of their social inferiority.

It was a mass agitation in Kerala against orthodoxy, aimed at securing freedom of movement for all sections of society through public roads leading to the Shiva temple at Vaikom. The agitation brought the question of civil rights of the low-caste people into the forefront of Indian politics. In November 1924, large numbers of Hindus marched towards Thiruvananthapuram in two converging processions. In Thiruvananthapuram, twelve of the marchers presented to the Maharani Regent a mammoth petition, signed by more than 25,000 persons, for opening Vaikom's temple roads to all. Mannath Padmanabhan, founder of the Nair Service Society, played a major role in organizing the march. In March 1925, Gandhi arrived in Vaikom, held public meetings, bolstered the satyagrahis, met the Maharani Regent, and confronted the head of the Nambudiri priests. In November 1925, all, including Ezhavas and the 'untouchables', were able to walk on the temple roads. The fourth road was made a 'Brahmins only' path from which Christians and Muslims too were excluded. In 1936, Travancore's ruling family would open all its temples and roads leading up to them to all Hindus.

THE IMPORTANCE OF AMBEDKAR

Ambedkar, the first Law Minister of independent India, fought against the strict caste system and believed that the "Untouchables" should have equal rights and privileges as the upper caste. He supported the lower caste's access to public amenities like education and temple entry. Ambedkar was proactive and supportive, similar to lower caste human rights movements in Kerala between 1920 and 1940. He emphasized holding those who adhered to "untouchability" accountable.

The Mahad Satyagraha, not for Water but to Establish Human Rights: Dr. B. R. Ambedkar's life was marked by a significant event in his life, a march on Mahad. This event was rooted in the Bombay Legislative Council resolution that granted the Chawdar Tank to the Untouchables, but they had not exercised their rights due to hostility from caste Hindus (Shah, 2007). To address this issue, the Kolaba District Depressed Classes decided to hold a Conference at Mahad on March 19 and 20, 1927. Around ten thousand delegates, workers, and leaders from various districts of Maharashtra and Gujarat attended the conference.

The Conference of Untouchables in Mahad aimed to address the humiliating and enslaving traditions of the Hindu community. It passed resolutions urging Caste Hindus to help the lower caste secure their civic rights, employment, food, and bury their dead animals. The conference also appealed to the government to prohibit the lower caste from eating carrion, enforce prohibition, provide free primary education, aid hostels, and enforce the 'Bole Resolution'. On the first day, caste Hindu spokesmen justified the rights of the Depressed Classes and promised help. The Committee decided to march to the Chawdar Tank to establish the Untouchables' right to take water. Dr. Babasaheb Ambedkar led the march, defying the arrogance of the tyrants and exposing the baseness of the Hindu people.

After a false rumor that the lower caste was planning to enter the temple of Veereshwar, a large crowd of riffraff gathered in Mahad, leading to a surging mass of rowdies. Dr. Ambedkar tried to calm the rowdies by telling them there was no desire or plan to enter the temple. Around twenty people from the lower caste protester were seriously wounded, and a doctor was sent for treatment. The orthodox press encouraged the movement to assert their right of ordinary human privileges. In February 1928, the sub-judge of Mahad dissolved the injunction against Dr. Ambedkar and others, declaring any interference with the exercise of such right illegal. The Bombay Legislative Council declared all Municipal Tanks, wells, and Dharmashalas should be open to all classes of public without distinction.

At this point, his proactive approach is evident because the Indian National Congress's significant influence on his policies can be seen from the public road access protest in Vaikom (1924) and the temple entry protest at Guruvayoor (1932) in Kerala. The Vaikom Sathyagraha was the first organized agitation in Kerala against orthodoxy to secure the rights of the depressed classes. It brought the civil rights of low caste people to the forefront of Indian politics. The government allowed the roads on three sides of the temple to open for public because of this movement. This was a great opportunity for the Indian National Congress party to grow in Kerala, as the Congress shifted from being a class party to a mass party.

Ambedkar was prepared to oppose anyone to achieve his goal. He started several Marathi newspapers, including "Bahiskrit Bharat" and "Janta," advocating social equality among untouchables and caste Hindus. He supported inter-caste dinners and marriages. Ambedkar led Satyagrahs to establish untouchables' civic rights, including the Chavadar Talen tank and the Kalaram temple. From 1942 to 1946, he formed the Scheduled Castes Federation and served as a member of the Governor General's Executive Council, securing funds for their education and reservation in central and provincial services. At the Round Table Conference in London, he spoke angrily against the British Government, stating that backward sections did not enjoy

equality with other sections even under the British Government. Ambedkar supported Gandhiji's views on how justice should be secured for the 'Untouchables', but Gandhiji could not agree with Ambedkar's views (Vidhu Verma, 1999). At the Second Round Table Conference in 1931, Ambedkar secured for the Harijans (Untouchables) separate electorates, allowing them to elect their representatives separately. However, Gandhiji could not agree with Ambedkar's views on how justice should be secured for the 'Untouchables'.

Ambdekar, the primary drafter of the Indian Constitution, accomplished all of his goals and objectives for the defence of the lower caste through the inclusion of provisions for the underprivileged in the constitution. Dalits' human rights, including those based on caste, religion, race, sex, or place of birth, are safeguarded by the Indian Constitution. An article 15 and 16 has guarantee equality before the law and forbid discrimination on the grounds of caste, religion, race, sex, or place of birth. Both caste discrimination and untouchability are forbidden by Article 17. The Constitution forbids caste discrimination and guarantees the right against exploitation. Various remedies are available for implementing and enforcing human rights, including the Supreme Court's guarantee of fundamental rights, public interest litigation, and the establishment of national and state-level commissions for human rights violations (Shah, 1998). The Constitution also includes the Caste Disabilities Removal Act, the Bonded Labor System (Abolition) Act, the Social Boycott Prevention and Redressal Act, the SC/ST (Prevention of Atrocities) Act, the Indian Civil Rights Act, and the Uniform Civil Code. However, violations of human rights of untouchables are more common due to their economic poverty and social and political backwardness. The UN International Convention on Elimination of all forms of racial discrimination also addresses the issues faced by Dalits.

CONCLUSION

The Dalits in India face immense oppression and degradation due to their social, economic, and political deprivation, primarily due to the caste system. They are extremely poor, with half living below the poverty line. Dalit women in India face unique challenges such as gender discrimination, caste, class, and gender. The Dalit movement in India aims to address these issues and promote equality for all human being. Dr. Ambedkar addressed India's demilitarization and rulers' betrayal of the Untouchables, encouraging them to improve their demeanor, renounce carrion, and regain self-respect. He urged them to agitate against government bans on entry into the Army, Navy, and Police, leading to the Mahad Satyagraha march and breaking the Chawdar Tank water rules. Ambedkar's proactive approach influenced Indian National Congress policies, including civil rights and temple entry protests.

REFERENCE

1. Ambedkar, B.R. 1987. "Philosophy of Hinduism". In Dr. Babasaheb Ambedkar Writing and Speeches, Vol.3, ed. Vasant Moon, 194. Dept. of Education, Government of Maharashtra.
2. Deepesh, Nandan, 'B.R. Ambedkar's Ideas on Egalitarian Society and Hindu Social System: The Circulation of Social Justice in 21st Century', in Dr. B.R. Ambedkar: The Maker of Modern India, ed. Dr. Desh Raj Sirswal(Pehowa, Kurukshetra: Centre for Positive Philosophy and Interdisciplinary Studies (CPPIS), 2016).

3. Desh Raj Sirswal (2016). Dr. B.R. Ambedkar: The Maker of Modern India. Centre for Positive Philosophy and Interdisciplinary Studies (CPPIS), Milestone Education Society (Regd.), Pehowa (Kurukshetra)
4. Deshpande (2010). History of the Indian Caste System and Its Impact on India Today. Social Sciences Department, College of Liberal Arts, California. <https://digitalcommons.calpoly.edu>
5. Ghurye, G.S. 1963. Caste, Class and Occupation, Bombay: Popular Book Depot
6. Government of Kerala (1970). The History of Freedom Movement in Kerala, Vol I (1600–1885). Trivandrum: Government Press.
7. Hardgrave, Robert L. Jr. (1969) The Nadars of Tamilnad: The Political Culture of a Community in Change. Berkeley: University of California Press.
8. Hari Narake, Dr M. L. Kasare, N. G. Kamble & Ashok Godghate, (eds.), Dr Babasaheb Ambedkar Writings and Speeches, Dr. B.R. Ambedkar and His Egalitarian Revolution: Struggle for Human Rights, Vol. 17 - Part One (Education Department, Government of Maharashtra 4 October, 2003: Dr Ambedkar Foundation, January, Reprint, 2014).
9. Jose, N.K. (1979) Channar Lahala (The Channar Riot). Vaikom: Hobby
10. Karishma, N. 1997. The Untouchables in Tamil Inscriptions and Other Historical Sources in Tamil Nadu in H Kotani(ed.), Caste System Untouchability and Depressed, New Delhi: Manohar.
11. Kusuman, K. K. 1973. Slavery in Travancore, Trivandrum: Kerala Historical Society.
12. Pais, Richard. 2004. Scheduled Castes: A Study in Employment and Social Mobility, Mangala Publications.
13. Pintane, Andrea. "Brahmans within the Caste System." Home - CSU, Chico. Web. 11 Oct. 2010.
14. Ponnu, R. 2000. Sri Vaikunda Swamikal and the Struggle for Social Equality in South India, Ram Publishers.
15. Pratheesh. P (2015). History and Structure of Caste System in India. Contemporary Research in India, Vol. VI, September 2015, www.contemporaryresearch.net
16. Shah G (1998). Caste and untouchability theory and practice, 1998. Seminar J.N.U. New Delhi.
17. Shah, M. 'Purity, Impurity, Untouchability: Then and Now', Sociological Bulletin, September-December 2007, Vol. 56, No. 3 (September-December 2007), pp. 355-368.
18. Sheeju. N. V (2015). The Shanar Revolts, 1822–99: Towards a Figural Cartography of the Pretender. South Asia Research. Vol. 35(3): 298–317. www.sagepublications.com. DOI: 10.1177/0262728015598689
19. Smith, Brian K. Classifying the Universe: the Ancient Indian Varna System and the Origins of Caste. New York: Oxford UP, 1994. Print.
20. Sreedhara Menon, A. (1993 [1985]) Kerala Charitram (History of Kerala). Kottayam: SPSS.

-
21. Uttamkumar. S. Bagde (2020), Human Rights Perspectives of Indian Dalits. Journal of Law and Conflict Resolution, Vol. 11(2), pp. 26-32, July-December 2020 DOI:10.5897/JLCR2020.0316. <http://www.academicjournals.org/JLCR>
 22. Varier, M. R. Ragava and Gurukkal, Rajan. 1991. Kerala History, Vallathol Vidyapeetham.
 23. Vidhu Verma, 'Colonialism and Liberation: Ambedkar's Quest for Distributive Justice', Economic and Political Weekly , Sep. 25 - Oct. 1, 1999, Vol. 34, No. 39 (Sep. 25-Oct. 1, 1999), pp. 2804-2810.

Dr. Babasaheb Ambedkar's Optimistic Approaches Towards The Education In India

Abhinaba Mukherjee
(STUDENT)

B.A. HONS. & M.A. IN ENGLISH, M.PHIL., B.ED., M.ED. (PURSUING)

CONTACT OR WHATSAPP NUMBER- 9134991157

EMAIL- mukherjeeabhinaba88@gmail.com

ABSTRACT- *The life and mission of B.R. Ambedkar serve as a compelling illustration of how education can profoundly influence both the development of a leader and the trajectory of the marginalized communities he represented. Ambedkar's remarkable contributions to the field of education, his visionary outlook, and the enduring significance of his educational philosophy depicts attention particularly in the contemporary context. His tireless efforts laid the groundwork for the incorporation of affirmative action measures in the Indian Constitution, aimed at redressing historical injustices and fostering societal parity. Actually, Ambedkar made significant contributions to education, drawing inspiration from John Dewey, his mentor at Columbia University. His educational philosophy was deeply influenced by Dewey's theories, emphasizing practical learning and the role of education in societal progress. Ambedkar's vision emphasized the importance of education in empowering marginalized communities and fostering social changes. He believed in an inclusive and relevant education system that instilled values of equality, critical thinking, and democratic citizenship. Ambedkar's commitment to education as a tool for empowerment remains relevant today, serving as a guiding principle for addressing contemporary educational challenges and advancing towards the society. Furthermore, Ambedkar condemned the commercialization of education, particularly noting the significant reliance on fees for funding educational institutions. He criticized the government for allocating a substantial portion of education expenditure from student fees, highlighting the adverse effects of such practices on accessibility and quality of education. Additionally, he championed at gender equality in education and advocated for state responsibility in ensuring education for all, irrespective of gender or social status. Ambedkar's educational odyssey profoundly shaped his ideological outlook. His firsthand experiences of discrimination and marginalization fuelled his fervent advocacy against social injustices, particularly the caste system, which he regarded as the linchpin of oppression in Indian society.*

KEYWORDS: Ambedkar, Education, Visionary Outlook, Gender Equality, Indian Society.

AIMS AND OBJECTIVES OF THIS STUDY: The primary aim as well as objective of this study is to explain viewpoints and access towards education in Indian society of B.R. Ambedkar.

RESEARCH METHODOLOGY: In this descriptive review, the secondary data is collected from the sources like books and online resources. Finally, after analyzing and reviewing, it reaches to its conclusion.

INTRODUCTION: “Universalisation of the Primary Education is the basis for all-round national progress.... There must therefore be a Law for compulsory Primary Education” - Bhimrao Ramji Ambedkar, widely known as B.R. Ambedkar, emerged as a leading figure in Indian law, social reform, and the framing of the Indian Constitution. His educational trajectory was rife with obstacles, yet it profoundly influenced his impact on Indian society. Hailing from a Dalit family in 1891, Ambedkar faced pervasive discrimination due to India's entrenched caste system. Nonetheless, he harboured an unyielding resolve to surmount these barriers through education. Despite enduring social ostracism and financial constraints, he pursued his academic aspirations with unwavering determination. Ambedkar embarked on his educational journey at the tender age of 10, enrolling in the local primary school in his village. Despite encountering

prejudice from both educators and peers, he displayed remarkable academic prowess, eventually garnering scholarships that facilitated his educational progression. His exceptional performance culminated in the completion of his matriculation from Elphinstone High School in Bombay (now Mumbai), earning him a scholarship for further studies. In 1907, Ambedkar enrolled at Elphinstone College, where his scholarly aptitude became evident. Despite encountering caste-based discrimination, he obtained a degree in Economics and Political Science. This achievement led to a scholarship from the Gaekwad ruler of Baroda for pursuing advanced studies abroad. He pursued a Master's degree in Economics and Political Science from Columbia University in the United States, followed by a Doctorate from the University of London. He tirelessly championed at the rights of Dalits and other marginalized communities, emphasizing the transformative potential of education in fostering social equality. Throughout his life, Ambedkar remained deeply immersed in educational endeavours, advocating fervently for equitable access to learning opportunities across society's strata. He viewed education not merely as a pathway to personal advancement but as a catalyst for societal metamorphosis. In essence, B.R. Ambedkar's educational journey transcended personal ambition, serving as a crucible for his lifelong dedication to social reform and empowerment. His enduring legacy continues to inspire successive generations of Indians, instilling a collective resolve to pursue justice, equality, and inclusive education for all. B.R. Ambedkar's significant contributions extended beyond social reform; he also made substantial strides in the realm of education. Influenced by the educational theories of his mentor, John Dewey, whom he encountered during his time at Columbia University, Ambedkar developed a robust educational philosophy of his own.

AMBEDKAR'S PRIMARY FOCUS TOWARDS EDUCATION: Ambedkar's journey epitomizes the transformative power of education. Rising from a background of adversity, he emerged as a towering figure in Indian society, advocating tirelessly for the rights and upliftment of the oppressed classes he championed. His own educational pursuits were instrumental in shaping his leadership qualities and guiding his mission towards social reform. Ambedkar's contributions to the education sector were multifaceted. He not only emphasized the importance of education as a tool for empowerment but also worked to dismantle barriers to educational access faced by marginalized communities, particularly Dalits. His efforts laid the groundwork for policies aimed at promoting inclusivity and equity in education, ensuring that all sections of society could benefit from learning opportunities. The relevance of Ambedkar's educational philosophy remains undiminished in the present scenario. In a rapidly changing world marked by persistent social inequalities and challenges, his emphasis on education as a catalyst for social change and upliftment holds profound significance. His vision of an education system that fosters inclusivity, diversity, and social justice resonates strongly today, offering valuable insights for addressing contemporary educational issues and advancing towards a more equitable and just society. His educational vision was deeply rooted in Dewey's theories, which emphasized practical, experiential learning and the importance of education in fostering societal progress. Drawing inspiration from Dewey, Ambedkar advocated for an educational approach that prioritized active engagement, critical thinking, and the cultivation of democratic values. His

commitment to education was evident in his advocacy for equitable access to learning opportunities for all segments of society, particularly marginalized communities like the Dalits. He believed that education was not only a means of personal empowerment but also a tool for social transformation and liberation from entrenched systems of oppression. Incorporating Dewey's ideas into his own educational philosophy, Ambedkar emphasized the need for education to be inclusive, relevant, and empowering. He envisioned a system of education that would not only impart knowledge and skills but also install values of social justice, equality, and democratic citizenship. By integrating Dewey's theories with his own insights and experiences, Ambedkar forged a distinct educational philosophy that continues to influence educational discourse in India and beyond. His dedication to education as a catalyst for social change remains a cornerstone of his enduring legacy.

NO RACISM TO GAIN EDUCATIONAL OPPORTUNITIES: B.R. Ambedkar staunchly believed in the transformative power of education and insisted that it should be accessible to all individuals regardless of their caste or social status. He famously stated, "Education is something which ought to be brought within the reach of everyone." Ambedkar scrutinized the British education policies in India and concluded that education had long been confined to the privileged upper classes. He criticized the deliberate exclusion of lower caste individuals from educational opportunities under British rule, highlighting the severe discrimination faced by untouchables. These marginalized individuals were subjected to extreme segregation and humiliation in schools, with their access to basic amenities like drinking water being restricted. Moreover, they were subjected to harsher forms of punishment compared to their higher caste counterparts. Only those untouchables who endured such indignities could receive education, while many others were forced to toil in fields owned by others for their livelihood. Ambedkar's analysis underscored the systemic injustices perpetuated by the British education system, particularly against the most marginalized segments of Indian society. A significant aspect of Ambedkar's contribution to the education sector lay in his firm belief that education should be universally accessible. He famously asserted that "Education is something which ought to be brought within the reach of everyone." Ambedkar argued that education should not be treated as a commodity subject to bargaining or exchange. Instead, he advocated for measures to reduce the cost of education as much as possible, emphasizing the importance of making higher education affordable for individuals from lower socioeconomic backgrounds. He recognized the increasing participation of lower caste individuals in high schools, middle schools, and colleges, underscoring the need for policies aimed at ensuring that higher education is accessible to them at minimal cost. Ambedkar's stance reflected his commitment to democratizing education and providing equal opportunities for all members of society, irrespective of their social or economic status. Ambedkar vehemently opposed the stark disparity in educational opportunities among different social classes in India. He cited statistics from the report of the Education and Hunter Commission to highlight the disproportionate suffering of the depressed classes in the education sector relative to their population. Ambedkar advocated for equal treatment of depressed classes

akin to minority groups, such as Muslims, who had previously received preferential treatment in the education sector. He argued that economically and socially, backward classes faced unique challenges that warranted special attention from the government. Ambedkar proposed practical strategies to enhance literacy among the depressed classes, including allocating funds for scholarships and addressing concerns about the effective utilization of these funds. He suggested investing in hostels as a means to create a conducive learning environment and prevent potential misuse of scholarship funds by ensuring proper supervision and guidance for students. Ambedkar's advocacy underscored his commitment to promoting educational equity and empowering marginalized communities in India. During discussions, Ambedkar articulated a compelling argument supporting the provision of equal opportunities for all vulnerable groups within Indian society. He emphasized the diverse composition of the country, noting the inherent inequalities among different communities in terms of their social status and progress. Ambedkar contended that achieving equality among these communities necessitated acknowledging and addressing their unequal starting points. He advocated for the adoption of measures that provided preferential treatment to those lagging behind, rather than adhering strictly to a principle of equal treatment for all. Ambedkar commended the government for applying this principle to the Muslim community but expressed disappointment that similar considerations had not been extended to the backward classes. He underscored the ineffectiveness of equal treatment for inherently unequal groups, characterizing it as a form of indifference and neglect. Ambedkar's remarks laid the groundwork for discussions surrounding affirmative action and reservations in post-independence India, highlighting the need for targeted interventions to address systemic inequalities.

EQUAL ACCESS FOR PRIMARY EDUCATION: Ambedkar strongly advocated for the pivotal role of primary education in empowering vulnerable sections of society, recognizing it as a crucial platform for their entry into public life. He underscored the significance of education in shaping the future and urged the underprivileged not to squander any opportunities, emphasizing their right to access the highest levels of education. As a member of the legislative assembly, Ambedkar submitted a comprehensive report highlighting the dire conditions faced by backward communities and proposed reforms to rectify the inequities prevalent in the educational system. He made a historic plea for increased funding to enhance primary education for all segments of society during the 1927 Legislative Council Debates in the Bombay Assembly. He emphasized that the primary objective of primary education should be to ensure that every child entering a school becomes literate and remains so throughout their life. He expressed concern over the high dropout rates at the initial stages of education, pointing out that a significant proportion of children failed to progress beyond the fourth standard, thereby reverting to illiteracy. Ambedkar stressed the necessity of allocating more resources to primary education, asserting that unless sufficient funding was provided to ensure that every child reached the fourth standard, previous investments in education would be rendered futile.

EMPHASIZE THE IMPORTANCE ON HIGHER EDUCATION: Ambedkar played a significant role in the discussions surrounding the Bombay University Amendment Act, offering insights on university education that remain pertinent for the advancement of higher education in India. His engagement extended to providing written recommendations to the University Reforms Committee in 1925, where he emphasized the limitations of an examination-centric approach within universities. Ambedkar contended that a university's role transcends mere examination assessments and should prioritize fostering research and facilitating access to higher education, especially for the economically disadvantaged. He advocated for the university to serve as a mechanism for delivering educational opportunities to intellectually capable individuals from all strata of society. In this context, Ambedkar underscored the importance of ensuring adequate representation of diverse communities in university governance structures, particularly in the senate, to effectively oversee university affairs and promote inclusivity in higher education. Ambedkar's insights underscored his commitment to democratizing education and leveraging universities as engines of social mobility and intellectual advancement. He outlined the goals of university education as aimed at preparing students towards their lives by identifying the first objective of university education as the ability to differentiate between matters of fact and matters of opinion. This entails developing critical thinking skills to discern between empirical evidence and subjective beliefs. Another aim is for students to learn how to distinguish between different issues and assess each one independently, without being influenced by preconceived notions or ideological biases. Ambedkar emphasized the importance of students being able to present opposing viewpoints fairly, even when they strongly disagree with them. This involves the cultivation of intellectual humility and the capacity to engage with diverse perspectives in a respectful manner. University education should equip students with the skills to critically evaluate new ideas before accepting or rejecting them outright. This involves conducting thorough examinations of proposed concepts to assess their validity and potential implications. Finally, Ambedkar stressed the need for students to develop the ability to analyse evidence, evaluate arguments, and assess the credibility of sources. This includes the capacity to engage in rigorous reasoning and to form independent judgments based on reasoned evaluation rather than blind acceptance of authority. He proposed a strategic utilization of teaching resources by combining those of city colleges and universities to enhance efficiency and eliminate redundancy. He noted that many colleges in a city offer similar courses and suggested organizing lectures in a way that allows students from different colleges to attend classes in any one college. This pooling of lecturing resources would enable professors to be easily freed up for other specialized tasks. Additionally, Ambedkar opposed the segregation between undergraduate and postgraduate teaching, arguing that for the promotion of higher education and research, colleges and universities should collaborate as equals rather than being separated. He emphasized the significance of research within universities, highlighting that separating postgraduate work from undergraduate work also divides teaching from research, thereby impeding the progress of research activities. Ambedkar's stance underscored the importance of integrating teaching and research within the educational framework to foster academic excellence and innovation. Ambedkar emerged as a pioneering figure in education, advocating for academic councils to

wield authority in university matters. He underscored the notion that a teaching university should primarily operate as a faculty-led institution, where teachers assume both academic and administrative responsibilities, as elaborated in his writings.

The Bahishkrit Hitakarini Sabha, established in 1924, aimed to enhance educational opportunities for the Depressed Classes through initiatives such as establishing hostels and employing various other means to promote education. Additionally, it sought to foster cultural development among the Depressed Classes by establishing libraries, social centres, and study circles; improve the economic conditions of the Depressed Classes by initiating Industrial and Agricultural Schools to provide vocational training and skill development opportunities; advocate for the rights and address the grievances of the Depressed Classes, ensuring their representation and voice in matters concerning their welfare and well-being.

In 1928, Ambedkar founded the Depressed Classes Education Society with the aim of establishing a strong foundation for school education among his community. He appealed to the Bombay Government for assistance in establishing hostels to accommodate impoverished students. In response, the Governor of Bombay pledged support for a scheme to establish five hostels benefiting secondary school students from the depressed classes. Ambedkar personally undertook efforts to raise funds for these institutions.

On June 20, 1946, Ambedkar took a significant step by founding the People's Education Society to promote higher education among backward classes. This society, based in Mumbai, aimed to elevate the cultural and intellectual horizons of the historically oppressed and deprived classes who had long been denied educational opportunities. The objective of the People's Education Society extended beyond mere instruction, seeking to provide education that fostered intellectual, moral, and social democracy—a crucial need for modern India, according to Ambedkar. The motto of the society, "Knowledge and Compassion," reflected its mission. The People's Education Society made substantial progress in this endeavour, establishing numerous colleges dedicated to advancing education among marginalized communities.

While in America, Ambedkar corresponded with one of his father's acquaintances, expressing his belief in the importance of both male and female education for societal advancement. Upon his return to India, he consistently urged his community members to prioritize education for themselves and their children. Ambedkar's advocacy for female education resonated with the legacy of Mahatma Phule, emphasizing its pivotal role in fostering social change and empowering women. Speaking to a gathering of women during the Mahad Satyagraha, Ambedkar stressed the significance of education for females, asserting that literacy would catalyse progress and shape the future of their children. He underscored the notion that the education of women was equally essential as that of men, as it held the potential to uplift their societal status and contribute to overall development. Thus, Ambedkar proposed various policy measures for the advancement of education, spanning from primary to university levels, which remain relevant today for enhancing the effectiveness and accountability of the education sector. His ideas, marked by innovation and pragmatism, underscored the economic value of education.

Eleanor Zelliott, an American writer, observed in her book on Ambedkar that he was not only concerned with ensuring education for the Depressed Classes but also with improving the

quality of education overall. Zelliott noted that Ambedkar's submissions to various commissions and committees, such as the Southborough Commission, Indian Statutory Commission, and the University Reforms Committee in 1942, exemplify his methodical approach. Ambedkar had a knack for identifying issues precisely, proposing solutions, assisting those most in need, and always keeping the broader interests of the entire nation in mind.

In a speech delivered at the 'All India Depressed Classes Conference' in July 1942, Ambedkar highlighted the significant strides made in education and heightened the political awareness among Dalits in India. Ambedkar's inclusion of Article 45 in the Directive Principles of State Policy, advocating for free and compulsory education for all children until the age of fourteen, was a significant contribution. The enactment of the Right to Education Act in 2009 stands as a tribute to his efforts in promoting mass education. The government's policy of universalizing elementary education, with a particular focus on marginalized groups, impoverished sections, and female students, along with initiatives to increase enrolment in secondary education and expand educational facilities, will empower young people to face the future with optimism and confidence. There is a pressing need for policies spanning from primary to higher education stages that align with Ambedkar's vision and facilitate its realization.

Ambedkar was deeply influenced by Dewey's ideas regarding the scientific method, experimental approach, democracy, and pragmatism in the realm of education. He asserted that the elevation of depressed classes should be championed by all enlightened individuals across the nation, viewing education as a means to enlighten his people and bridge the socioeconomic gap. Ambedkar saw education as a catalyst for a mass movement capable of safeguarding life and liberty, empowering the oppressed to combat injustice and exploitation, and fostering free thought. He advocated for the emancipation of Dalits through education, encouraging Dalit youth to pursue education to enhance their social status and self-image and also urging them to aspire to the highest echelons of the caste-based social hierarchy and attain political power, encapsulated in his famous slogan "Educate, Agitate, and Organize."

EQUAL RIGHTS FOR WOMEN TOWARDS EDUCATION: Ambedkar placed great importance on the advancement of women as a key measure of societal progress. As early as 1920, he advocated for parallel education for both men and women, believing that such efforts would accelerate societal development. He initiated a vigorous campaign against the traditional Hindu social order through the establishment of journals like "Mook Nayak" in 1920 and "Bahiskrit Bharat" in 1927. These publications highlighted the importance of gender equality and the necessity of education, shedding light on the challenges faced by oppressed communities and women. His views on women's rights, including their entitlement to education, equal treatment, property rights, and participation in politics, echoed global feminist demands. He shared the sentiment expressed by J.S. Mill in "The Subjection of Women," denouncing the legal subordination of one sex to the other and advocating for perfect equality between genders. In January 1928, a women's association was established in Bombay with Ramabai and Ambedkar as its president, showcasing his commitment to empowering women. Again, during the Kalaram Temple Entry Satyagraha in Nasik in 1930, five hundred women participated, demonstrating their resilience and determination despite facing arrests and mistreatment alongside men.

Ambedkar encouraged women like Radhabai Vadale who boldly addressed a press conference in 1931, emphasizing the importance of self-respect and determination. Again, his support for women's empowerment was evident during the historic "Mahad Satyagraha," where three hundred women joined the protest alongside men. Addressing a gathering of around 3000 women, Ambedkar urged them to stand by their husbands as equals and friends, refusing to be subjugated. He believed that by following this advice, women would bring honour and glory to themselves and contribute significantly to societal progress.

AMBEDKAR'S PHILOSOPHY ON EDUCATION TODAY: The impact of John Dewey, renowned as one of the foremost educationists of the 20th century, on Ambedkar was profound and enduring. Consequently, Ambedkar approached the issue of mass education development pragmatically. He viewed education as an essential requirement for life, emphasizing its crucial role in societal and political advancement, particularly for marginalized groups. Ambedkar staunchly advocated for a robust primary education system, recognizing it as the cornerstone for uplifting oppressed communities socially and politically. He dedicated himself to ensuring that education, devoid of any discrimination, was accessible to all citizens in a free India.

Ambedkar's profound connection with education is evident in his extensive writings, which offer thorough analyses of the subject. As a global leader, his influence transcends regional, religious, caste, racial, and class boundaries. Ambedkar viewed education as a potent force capable of catalysing radical transformations within oppressive social structures. His insights on education retain immense contemporary relevance and should be integral to all educational discussions. It is imperative for educators and administrators to incorporate Ambedkar's ideas into pedagogical frameworks, striving towards an educational system that fosters principles of self-actualization and the creation of a just society. Ambedkar argued that work without knowledge lacks direction and purpose, rendering it ineffective and wasteful. He emphasized the importance of education, stating that engaging in work without proper education amounts to squandering human potential.

CONCLUSION: Ambedkar emphasized the critical role of education in the holistic development of individuals and the advancement of humanity. As a visionary person, he made groundbreaking contributions to the field of education. In summary, the People's Education Society played a significant role in advancing higher education among marginalized communities. The colleges under the society offered monthly scholarships, affordable lodging, and attentive support for students, fostering their progress. Upon completing their education, many students contributed to various fields in both rural and urban settings. Ambedkar also actively pursued educational modernization efforts, though he emphasized that this responsibility ultimately belonged to the state. He advocated for a prominent role of the state in ensuring education for the vast number of illiterate citizens in the country, particularly within the framework of state socialism, as detailed in Ambedkar's works. The fact that Ambedkar's educational perspectives significantly influenced the Right to Education Act implemented in 2009, long after his passing, attests to the progressive and forward-thinking nature of his ideas.

The Right to Education Act of 2009 embodies several progressive principles advocated by Ambedkar, who emphasized the importance of establishing a strong framework to ensure universal access to primary education for children across all social and economic backgrounds. Ambedkar's vision for education, rooted in the Constitution, laid the groundwork for a compulsory, primary, and free education program as early as the 1950s, which served as the precursor to the RTE Act. His ideas were instrumental in shaping the RTE Act, making him a pivotal figure in its development and implementation.

WORKS CITED:

- Sontakke Y.D. 'Thoughts of Dr Babasaheb Ambedkar', Samyak Prakashan, New Delhi
[Guest Column| Dr BR Ambedkar, educationist for the marginalised - Hindustan Times](#) [Accessed on 30th march, 2024]
[Babasaheb and Education - Mavelinadu \(mavelinaducollective.com\)](#) [Accessed on 30th march, 2024]
[DR. B.R. AMBEDKAR'S VISION ON THE EDUCATION - S R Dalvi \(I\) Foundation \(srdalvifoundation.com\)](#) [Accessed on 30th march, 2024]
[Ambedkar Quotes on Education | Leverage Edu](#) [Accessed on 30th march, 2024]

Bharat Ratna Dr. Babasaheb Ambedkar: An Educationist

Dr. Shubhangi Harihar Patil
(Associate Professor)

Priyadarshini College of Education,
Post Graduate department of Education
Manish Lay out, Post- Pratap-Nagar
Nagpur-440022

shubhangipatil1975@gmail.com

9067811349

Abstract:-

Dr. Babasaheb Ambedkar was not only a social reformer and politician but also profound and eminent was an academician. His contribution to education increased the inquisitiveness and reasoning power of students in India. Dr. Babasaheb Ambedkar was instrumental in bringing education to all levels. This research essay explores his efforts to spread education and his vision of an inclusive and equitable education system.

He recognized that access to education was crucial to breaking the shackles of caste oppression. As Chairman of the Drafting Committee of the Constitution of India, he provided for educational opportunities and affirmative action for marginalized groups.

He proposed independent thought of education of untouchables. Therefore, education has reached the grassroots level throughout India. To this world and the entire human race, Dr. Babasaheb Ambedkar's thoughts are much needed. It is accepted all over the world. If we study his thoughts, we will realize that our student is first and foremost a citizen of our country India. Its progress means the progress of the society and the progress of the country. It is very important to make this progress. We have to move forward with their thoughts while building this society, and build this society and our country.

Key Words: - Varna Arrangement, Freedom, Gender Equality, University Education, Women Education, Democratic Education system etc.

Conclusion:-

- 1) Dr. Ambedkar's vision was immense for social change. The most important focal point is the elimination of caste-based discrimination. The main purpose of this research essay is to support educational reform and reform it to promote inclusiveness, keeping this important goal in mind.
- 2) This research paper is on education policy in India for examines the influence of Dr. Ambedkar. It also seeks a lasting legacy of their ideas to shape a more equitable and inclusive education system.

Introduction:-

Dr. Babasaheb Ambedkar does not just stay within four walls and give long speeches on Dalit. Seeing the bare reality of the country, seeing the behavior of people like animals, seeing the shape of the society, they did not just get depressed or sit at home and cry. They have gone to a

corner of society where no one can go. He himself was born in a similar corner of the society. He himself became a victim of upper caste.

Dr. Bhimrao Ramji Ambedkar was born on April 14, 1891, in Mahu, India. Despite facing discrimination and adversity due to his caste background, he rose to become one of the most influential leaders in India's struggle for social justice and equality. Central to his vision for societal transformation was education. Education is the key to free individuals from social and economic oppression, said Dr. Ambedkar used to say. His journey from being a victim of racial discrimination to earning several degrees, including a doctorate from Columbia University, is marked by his commitment to education as a means of personal and social advancements.

Dr. Babasaheb Ambedkar established an educational institution called "**People's Education Society**". He established various similar educational institutions. His contribution to education is invaluable. He said that education liberates life. Due to his tireless efforts the underprivileged got education. His educational legacy continues to inspire generations. In search of creating social His teachings are consistent with the pursuit of social equity and justice, and his visionary ideas continue to shape educational policies. His educational policy continues to inspire movements for social equality around the world. Their education system promotes inclusive and equitable education progress.

Varna Arrangement:-

The varnashram system is linked to the dharma system. This Varna system classifies into four classes or Varna's.

- 1) Brahmins (Priests and Scholars)
- 2) Kshatriyas (Warriors and Rulers)
- 3) Vaishya (Traders and Artisans)
- 4) Shudra and Atishudra (Labour and Service Providers).

The caste system had completely destroyed our social system. Only Brahmins were ruled by Varna. Only Brahmins would learn from Varna, other Varna would serve them. Among them, the lowest Varna is Shudra and Atishudra This Varna used to serve all the above three Varna. We also treat animals well as members of the house. The condition of this lower caste was worse than that of an animal. They had no food to eat. There were no clothes to wear. No home to stay. They had a worse quality of life than a dog or a cat. He was brought to man by Dr. Babasaheb Ambedkar. He taught a new meaning of humanity. The only reason for this is Babasaheb's education.

Awareness of education:-

Education endowed Babasaheb with higher education. He knew that education can transform people. That is why he knew the importance of education. He was aware that education could save the Shudras and Atishudras who were considered Dalit. People who only give long dry speeches. They have nothing to do with Babasaheb's movement.

They have nothing to do with Babasaheb's movement. What do leaders who impose their own views know? What is Babasaheb Ambedkar? What is their movement? Some people are only

working to raise Babasaheb's movement. He believed that education is important for the upliftment of marginalized society and Dalit society.

He also believes in the importance of education as a tool for social empowerment and liberation. He strongly believed that equal education should be available for all. Dr. Ambedkar himself was a highly educated person. He holds several degrees, including a doctorate, from Columbia University in the United States.

Throughout his life, he played an important role in challenging caste-based discrimination. He worked tirelessly to spread education as a means of achieving social justice.

Freedom:-

Although the caste system in Hinduism has been completely destroyed... Rich-poor, high-low discrimination still persist. In the article "Nehru Committee's Plan and the Future of India" dated 18 January 1927, Dr. Babasaheb Ambedkar said about the freedom of the nation, "There is not a single patriotic man who wants our country not to be free, but to be free forever. It is natural that everyone sympathizes with the cause of freedom."

First of all they wanted social freedom. He always felt that till the entire country of India comes to the same economic and social level, even if India becomes independent... it is of no use. Only a strong medium of education can change the ideological context of society. Every person in the country will not be able to taste the taste of education unless individual freedom is given to them. When he talks about individual freedom, he says, "Individual freedom is the soul of democracy. If the idea of individual freedom is not accepted, it is very necessary to develop the power to defend our freedom in every person and it cannot happen without education."

Democratic Education System:-

Dr. Ambedkar was a staunch supporter of democracy. He firmly believed in the transformative potential of marginalized communities. The Constitution of India was drafted by including the trinity of Equality, Liberty and Fraternity in the democratic principles. He saw democracy not only as a political system but as a means of achieving social justice and equality.

He gave special importance to the four principles of freedom, equality, fraternity and social justice while writing the constitution of India. As the Constitution of India is a democratic country, it has prescribed the right of education to every person in the country. Today a person of any caste and religion in the country can become President, Prime Minister, and Governor etc.

Democracy will truly succeed only when the backward and very backward state of the country is transformed into a developed state. This will be taught. As all the states in the country develop, the country will automatically develop.

Dr. Babasaheb Ambedkar expected democratic political education. According to the caste system, only Brahmins had the right to education. Who am I living in the most extreme poverty condition and as a slave of all three Varna's, Brahmins, Kshatriyas and Vaishyas? Education should be created to make the Dalit, the oppressed and the victims aware of their awakened existence, who did not have this feeling in them.

Organizational power:-

Education awakens man from the yoke of slavery. No matter how much someone abuses....the mind does not rest. Education does not allow that. The mind is on fire. . A burning mind awakens the entire society. Organization is the weapon of man, which can destroy the injustice done to man. That's why Dr. Babasaheb Ambedkar said that education is the milk of a tigress that one who drinks this milk will not be without purring. "

Compulsory Primary Education:- Dr. Babasaheb Ambe said that primary education should be universal. Babasaheb Ambedkar thought. He suggested that compulsory education should be provided free of charge to the Dalit, the oppressed and the downtrodden. He said that "it is to take from him and not to give to him", he advocated free and compulsory education. The real need for education is for those who are considered untouchables and are stuck in the yoke of generations of rigid customs and traditions. For compulsory education he says, "In our view the question of compulsory education has two parts -

- 1) Possession in education.
- 2) Responsibility to carry out the principle of coercion.

In both these respects we are of the opinion that the present law relating to primary education is fundamentally flawed".

University Education: -

Just as primary education is essential for the welfare of the entire human race, so is university education. Only when man becomes highly educated will his thinking develop. New avenues of development will open to him. Therefore, Dr. Babasaheb Ambedkar brought forward the concept of a teaching-oriented university. That's why they say,

"Having come from the lowest strata of Hindu society, I know the importance of education. The question of upliftment of the lower society is considered to be economic, but this is a big mistake Upliftment of the Dalit society in India means providing them with food, clothing, shelter, and making them higher as before. Not to make them serve the class. What is the importance of the lower class, whose progress has been stunted and forced to become slaves to others, to remove from them that inferiority complex, whose lives have been robbed by the current social system, to themselves and to the nation? It is the question of the lower classes to make them aware of this. Nothing but the spread of higher education will achieve this. To my mind this is the medicine for all our social ills".

Women Education: -

He has put forward independent educational ideas regarding untouchables and women education. Dr. Ambedkar says, "If two people are healthy, it will never be right to give Malida to one and konda to the other. But if one is sick and the other is healthy, then the system will be spacious". All the roots of development of untouchables are rooted deep under the tall tree of higher education. Higher education students are doing the work of feeding them. The more higher education is endowed, the more the tree of higher education gets fertilized. There is no salvation

for mankind without education. Education is not the monopoly of men. Education should reach women.

All the roots of development of untouchables are rooted deep under the tall tree of higher education. Higher education students are doing the work of feeding them. The more higher education is endowed, the more the tree of higher education gets fertilized. There is no salvation for mankind without education. Education is not the monopoly of men. Education should reach women.

Gender Equality:-

For gender equality, Dr. Babasaheb Ambedkar introduced the "Hindu Code Bill" in Parliament on 12 August 1948. Untouchable society and women considered to be upper class as well as untouchable women were all in the same situation. "Hindu Code Bill" Dr. Babasaheb Ambedkar had presented in Parliament. Dr. about women's education. Babasaheb Ambedkar says that, "The child born in your womb should not be humiliated. If you want to give him a dignified life, you will not stand back. You must learn. You must learn and organize to end the shameful life of the untouchables".

Co-education:-

Co-education is in line with Ambedkar's broad vision of social justice and emancipation. Dr. about co-education. Ambedkar's thought shows its historical context, rationale and implications for contemporary society. His works drawn from his writings, speeches and legislative efforts are still well-known throughout the world, as well as the influence of his educational system in our country.

Along with women's education, he also advocated co-education. In "Bahishkrut Bharat" on 15 July 1927, in an article "Questions of the Day", he said, "Women's education should be equal to that of men". At that time he said that the government should take the responsibility of untouchables and women education. A teacher should also be knowledgeable and knowledgeable about all subjects. By which the halls of knowledge are elevated, the libraries should also be spacious and repositories of knowledge. The government brought special measures to get special self-concessions for the backward classes.

He proposed independent thought of education of untouchables. Therefore, education has reached the grassroots level throughout India. To this world and the entire human race, Dr. Babasaheb Ambedkar's thoughts are much needed. It is accepted all over the world. If we study his thoughts, we will realize that our student is first and foremost a citizen of our country India. Its progress means the progress of the society and the progress of the country. It is very important to make this progress. We have to move forward with their thoughts while building this society, and build this society and our country.

Education makes man wise. What is education for those who have to live in Douglas Forest, worse than animals? Didn't know what it meant. To all such brothers on October 14, 1956 Dr. Babasaheb Ambedkar initiated the Buddhist Dhamma at Dikshabhoomi in Nagpur city. All the untouchable brothers were given place in a new religion and given a new identity. Because of

this they did not remain pure. He experienced individual freedom. He was first given a house called man.

'Learn, organize, and struggle', made them realize themselves. If you don't wake up today, you will remain a slave tomorrow. He always thought so. In "**Janata**" (22/3/1951) on the occasion of foundation stone of People's Education Society at Aurangabad, Dr. Babasaheb Ambedkar says that, "If the nourishment of the body is reduced by starvation, man becomes weak and short-lived. Likewise, if he remains unintelligent for lack of education, he becomes the slave of another."

Education can transform society. Social evolution also takes place through education. Once the intellect is developed, what is true and what is false? Understand the difference.

Bibliography:-

- 1) Ambedkar, Bhimrao, Dalitanchi Unnati Kashi Sadhavi? Pune: Rajesh Prakashan.
- 2) Kharat, Shankarrao. Dr. Ambedkarachi aatmakatha. Mumbai: Papular Prakashan.
- 3) Jamkar, Sunanda (2009). Dr. Babasahebanche shaishnik Vichar. Amaravati: Nabhprakashan.
- 4) Narake, Hari (2006). Mahatma Fule: Sahitya ani Chalval .Mumbai: Maharashtra Shasan.
- 5) Gavali, S.S. (2007). Dr. Babasaheb Ambedkarjhale Nasate Tar?. Wardha: Sudhir Prakashan.ss

Dr. Ambedkar And His Contribution In Weaving India's Constitutional Thought

By Suchismita Ghoshal,

MBA (Specialized in Human Resources Management & Entrepreneurship), GD Goenka University;
Indira Gandhi National Open University (Pursuing Masters of Philosophy and Post Graduate Diploma in Urban Planning and Development)
Email Id - universallysoundsuchi@gmail.com

ABSTRACT :

The establishment of the Indian Constitution in 1950 was not only a significant event in the political history of India but also it carved a history of social justice and human rights with golden letters. At the same time, the Indian Constitution has immensely helped in carving new stepstones towards human welfare and development in the Indian subcontinent by promoting equal rights and privileges to the citizens at large. Dr. B.R. Ambedkar stands out to be one of the most remarkable and diverse figures in shaping India's thoughts and culture at large. Being well-applauded for his significant work as a research scholar, economist, political scientist, philosopher and humanitarian, he realized the need for a proper democratic alignment in India and probably the first individual in the independent India to think of a socially, economically and politically constructed India rather than other nations. Ambedkar believed in the equality of education for all and advocated for the liberation of oppressed people. He also pushed a line to bring economic parity. Ambedkar's experience and vision to reduce societal inequalities and exploitations are thoroughly studied in this recent paper and his philosophical and conscious aspects on conceptualizing the Indian constitution have been overviewed with an extra introspection on the centralized themes of justice, equality and dignity for everyone.

Keywords : Dr. B.R. Ambedkar, social justice, caste discrimination, untouchability, dalits, equality, constitution, economic empowerment.

INTRODUCTION (A BRIEF BIOGRAPHICAL SKETCH OF DR. B.R. AMBEDKAR) :

Dr Bhimrao Ambedkar played a pivotal role in shaping the Constitution of India and became a champion of human rights. Ambedkar was born on April 14, 1891 in the city of Mhow in Madhya Pradesh. He finished his graduation from Elphinstone College in Bombay (1912) and later pursued his Doctor of Philosophy from Columbia University in the United States of America. Later, he enrolled in the London School of Economics where he was awarded a Doctor of Science in Economics. After that, he was called upon to practice his law pursuit at Gray's Inn. On October 14, 1956, Baba Shaheb Ambedkar announced his faith in Buddhist philosophy. His unbeaten commitment towards social revolution till the day he passed away (6th December, 1956) was remarkable. In April 1990, Ambedkar was awarded India's highest civilian honor, Bharat Ratna. One of the most revolutionary identities, Dr. Bhimrao Ambedkar was a die-hard social constructor as well as a humanitarian. His tireless contributions in reorganizing Indian society in a layer of the most democratic and compassionate ideals were very prominent throughout his work. Ambedkar's diverse expertization ranges from the fields of legislation, scholarly research, judiciary service, advanced thinking, philosophical attributions, anthropological niche, historical

analysis, oration, prolific writing, economic development and an internationally renowned constitutional framework.

A multidimensional entity 'Ambedkar' utilized his accomplishments in scholarly field and law excellence for campaigning against the ill effects of untouchability and caste limitations and working for the causes of untouchables, Dalits and other marginalized members of the society. He spent his entire life finding solutions against the disparities and injustices against the Dalit communities and advocating against their societal problems. His economic attributions of academic publications and speeches gave a proper insight on the issues India was battling at that time. Ambedkar was India's first Law Minister and many consider him as the father of Indian Constitution. His participation in the Second Round Table Conference and its Federal Structure Committee (the most involved entities engaged with the process of writing the new Constitution for India) earned him a lot of appreciation from across the country. After coming in touch with Ambedkar's patriotism and brace advocacy, Britishers appointed him in the Federal Structure Committee rather than making him serve for the Indian National Congress. Ambedkar did not feel it sufficient for him to make a distinguished idea between the state and the society, the state and the government and the state and the nation. Ambedkar studied deep to the roots of the institutions in order to note the essential element which centers these three constitutions, which is the people.

The shaping of the constitution of India required the greatest level of statecraft and statesmanship equipped with a good knowledge about the previous histories of the countries in terms of working of the Constitutions in the democratic, dictatorial, totalitarian and other types of governments. Dr. Bhimrao Baba Shaheb Ambedkar was the principal architect of our Indian Constitution. Ambedkar's tremendous efforts in advocating for the Dalits, untouchables and oppressed people have gained him the recognition of a messiah of Dalits in contemporary India. Ambedkar's name was etched in the prominent letters in the niches of social and political life throughout the later decades of the British Empire in India. On the 29th August in 1947, Dr. Ambedkar had taken the seat of the Chairman of the Drafting Committee to be created by the Constituent Assembly for inscribing a proper Constitution for the Independent India. The committee consisted of a star-studded crowd including the prominent names of Jawaharlal Nehru, Rajendra Prasad, Sardar Patel, B.N.Rao, Alladi Krishnaswamy and B.R Ambedkar.

Ambedkar's visionary is highly patronized because he ensured the provisions of the Constitution to be sufficiently mouldable for letting revisions be edited whenever and whatever the circumstances brought to the table. He contributed an editable Preamble of the Constitution ensuring justice on all niches (social, political, and economic) as well as demonstrating liberty, brotherhood and equality in Indian society. In the landscape of the free Indian people, Ambedkar has etched an unparalleled and unassailable pride for himself. Babasaheb's legacy will carry on in perpetuity as long as the Indian Constitution is there. Dr. Rajendra Prasad, the first president of India appreciated the indomitable vigor and passion of Dr. Ambedkar at large.

Dr. B.R. Ambedkar's Constitutionalism :

Constitutionalism is not merely restricted to the ideas of constitutional text as it also brings context of past and future that are in practice. Constitutionalism is not completely about governance but it demonstrates different contested ideas and practices revolving around the power dynamics of justice, rights, development and associational autonomy. B.R. Ambedkar had an idea that constitutional text is not only a written text but it should consist of a sufficient tool that would ensure justice and equality to all the layers of the society including the justice-lacking low strata of societies. Ambedkar wanted to shape the constitution in a way through which many purposes could be served as well as his thoughts reflected well through his constitutional ideas. It is not compulsory that the idea of constitutionalism and constitution will exist together, for example, the Constitution of India offers the right to achieve freedom. But then again, there are many instances where religion-based, caste-based and lineage-based customs and traditions are being processed to violate the basic rights of an individual in this post-independence society.

The Constitution of India has been framed in a way in the post-colonial period that it could still fulfill the purposes and identify the problems related to the pre-independence era of britishers. Myron Weiner , a well known constitutional expert, mentions in the context , “Indian Constitution is more than just a set of rules guiding behavior; it is a kind of charter, a set of goals and expectations.” B.R.Ambedkar, being the principal drafter of the constitution, emphasized on his saying that “there should be a constant re-evaluation of old values in a changing society and Hindus must need to realize that if there must be standard to measure the acts of men, there must be readiness to revise these standards.”

In 1948, B.R.Ambedkar presented the Draft Constitution to the Constituent Assembly saying that one must not be ashamed of getting influenced by others' constitutions because nobody holds any copyright patent for shaping the fundamental ideas of a constitution. This is where the reason for taking inspirations from foreign as well as domestic sources lies while framing the Indian Constitution. Ambedkar's sincere commitment for the social causes and working for the deprived sections of the society gained him the prestigious pioneership in advocating social justice ideas of India. Ambedkar's processed Indian Constitution greatly shifted the dominant conceptualization of justice, equality and welfare of the British era towards the post-independent era for an equal and justice-headed society consisting of the hegemonic interpretation of social-order.

The Striving Journey of Ambedkar to Attain Social Justice :

Ambedkar's background belongs to the Mahar caste. The Mahars were mistreated as untouchables and were an object for socio-economic discrimination in the society. In such a scenario, Hindus used to keep distance from *Harijans* (According to Mahatma Gandhi, Harijans are considered to be the children of God 'Hari/ Vishnu' and he popularized this term a lot). Harijans used to be separated for using the same paths, residences, wells, temples etc and if they had the desire to talk with upper caste people, the upper ones used to refrain from them and

secluded them. The downtrodden lacked courage to stand up, raise their voice against the mistreatment of the society. However, Ambedkar, carrying the baggage of the terrible discrimination, attained his higher education and soon after completing his pursuits, he launched his political career in order to fight for the oppressed class and against the inequality customs applied to them in the society. Ambedkar's uncompromising behavior towards injustice, indomitable will to emancipate inequality and careless attitude towards his prestige and self-aggrandizement gave a new vision to the societal dimensions. The idea of justice, equality, liberty and fraternity was the pillar of his activities (Mallik, 2011). Dr. B.R. Ambedkar's name will be written in golden letters for being the crusader of social changes in Indian history.

Former Chief Justice of India, P.B, Gajendragadkar mentioned Ambedkar as the modern *Manu* of the 20th century, mostly for his powerful thoughts and ordinances. The Government of India, keeping an eye on Ambedkar's excellent leadership for the welfare of the downtrodden of the society, celebrated his birth centenary from 14th April 1990 to 14th April, 1991 as the 'Social Justice Year'. Many programmes and initiatives have been aligned afterwards; such as, Integrated Rural Development Programme (IRDP), Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Act (MNREGA), various schemes and projects for Scheduled Castes (SCs) and Scheduled Tribes (STs) like Indira Awas Yojna (the initiative for constructing micro habitats and housing units for the backward tribes and providing them drinking water) etc in order to assist the downtrodden people with safety, security, job employment, training and coaching facilities for their healthy life assurance.

Ambedkar's Philosophy on Social Justice :

Justice, being a very intricate and experiential subject, holds a number of sources and dimensions. It has been closely examined by a plethora of people and viewpoints in the different timeframes, places and circumstances they have survived. Social justice falls under one of the many dimensions of the concept of justice that talks of the societal stratification and infrastructure in which the principles of liberty, equality and fraternity have been greatly practiced. Societal justice, here is denoted to serve both social and economic comfort in order to create a free and fair environment for conditioning a healthy development of humans. Many times, social justice aims to diminish the special coverage of societal upliftment for the upper classes in its terrain and bring an equal level of justice and fairness to the previously implied preferential or unequal treatment to the certain sections of the population, for which they are subjected to deprivation, devaluation and detriment for ages.

Ambedkar's neutral ideology of offering social justice brings his conception of liberty, equality and fraternity for all human beings for which he emphasized on building a social system pillarized on the right relationship between man and man in all spheres of his life. Ambedkar used to take his side for the religion that can follow the path of universal morality and can be applicable for the contemporary time and the times that are yet to come. He criticized the caste system of Hindu religion in a negative light. He was a great supporter and believer of man's

status built upon the consideration of his merits and achievements rather than his birthwise social strata of caste system. The Constitution of India, frameworked under his supervision and craftsmanship, contains a great number of provisions in which one can clearly notice his ideology for the country to secure its citizens in the landscapes of social, economic and political with their sovereignty to be taken care with liberty, fraternity and equality. Article 17 in the Indian constitution abolishes the ill practices of untouchability towards the backwarded people of the society and it shows Ambedkar's empowered ideas to a large extent.

Relevance of Ambedkar's Conceptualization of Social Justice in the Current Scenario :

Ambedkar's progressive thoughts supported the oppressed society to gain their power and rights back in the society as well as his conceptions became a powerful tool for heading a good societal transformation. Ambedkar published *Mook Nayak*, *Janata* and *Samata* magazines in order to circulate his unconventional thoughts.

If there are any prohibitions for ending the social evils against untouchables exist, it's simply because of the unflinching contribution of Dr. B.R. Ambedkar. His immense influence in the Constitution brought all the untouchables and downtrodden under one name of Scheduled Castes. The SCs and STs would have been deprived of all the facilities they are given today in the field of education, employment and security from the state and central governments, if Ambedkar had not taken initiative to keep special reservations for them. They would have only dealt with sorrow-driven backlashes. Ambedkar's constant fights and efforts have secured the oppressed class reserved seats in the higher administrative positions such as, Member of Parliaments (MPs), Members of Legislative Assembly (MLAs), The Indian Administrative Service (IAS), The Indian Police Service (IPS), professors, doctors, scientists and other public service arenas.

A lot of cases where caste atrocities could still be seen and should not be avoided at any cost, are taken into consideration for understanding the impactful consequences of the deeply rooted blind faiths on social differences and untouchability. The different horrible cases of Ahmadnagar (October, 2014), Badaun, Uttar Pradesh (2014), Bhojpur (2014), Dharmapuri (2012) and many more are heart-wrenching reminders of the continual practices of feudal and patriarchal crimes against the lower caste people by the dominant castes across the different societies. This simply shades a negative light on the idea of Ambedkar's free India even after giving all his efforts in making a strong Constitutional rules and regulations.

Ambedkar's Idealism Based on His 'Ramrajya'; Visions Transcending the Lines of Myth and Metaphor :

The centralized theme of Ambedkar's idealism is explored through his visionaries supporting Ramrajya which goes beyond the mythological context. Ambedkar's portrayal of Ramrajya contains his conception of a society free from caste prejudice. As the oppressed, specifically the Dalits are treated unequally, we can understand the need of an equal society showing respect to all levels of human society in the forefront of daily life. In the context of the written

Constitutional text, Ambedkar's preference of Ramrajya takes a central stage through the discourses giving equal freedom and opportunities to everyone. Ambedkar's advocacy of his visions to bring a more democratic and equitable future are clearly transparent through his quote, "*I measure the progress of a community by the degree of progress which women have achieved.*" His vision of a revolutionary society built upon the context of Ramrajya dwells more with the complexity of social justice and equality, claiming a goal as a concept that goes well beyond our common knowledge. His new visionary to replace mockery against the downtrodden people of the society through the strong concretization of equality and respect in all layers has brought a mere mythological concept of Ramrajya into the broad daylight of reality and transformed it into a new dimension of representing the aspect of 'right vs wrong'. The Constitution of India has turned into a bedrock to patronize this revolutionary idea, giving a concept that when put into practice, it can transform society through the ideals of liberty, equality, and brotherhood for eradicating prolonged practices of prejudicial beliefs and customs. Ambedkar's idealistic vision of Ramrajya encourages people to take charge of their lives.

Ambedkar's thriving consciousness of reimagining the theory of Ramrajya unveils a transformatory perspective that transcends the lines of myth and metaphor. His imaginative approach has extended the meaning of Ramrajya where it becomes a way to achieve a fair and equitable society from remaining only a far-fetched concept. The rule of law takes charge, leading to more just and equitable policies. The concepts in our constitution covers many aspects of life through the lens of an inclusive society, from economy to autonomy to educational attainment to political representation. Ramrajya takes a 360 degree from being a mythical concept only as it is a sentimental as well as an emerging voice of Ambedkar to diminish the barriers of myth crumble and fantasy attached to it and also a firm belief to dive in the radical divergence of accelerating societal revolution. His futuristic idealism of Ramrajya brings a dreamy realm of mythology in the pavements of a realistic world.

Ambedkar's Pivotal Role in Making of Constitution:

The Fundamental Rights :

Ambedkar, as a crusader of fundamental rights, mentions, "*I came into the constitution assembly with a greater aspiration than to safeguard the interest of the scheduled castes. I had not the remotest idea that I would be called upon to undertake more responsible function. I was, therefore, surprised when the assembly elected me to the Drafting Committee. I was more than surprised when the Drafting Committee elected me to be its chairman.*" The Part III of the Indian Constitution assures the fundamental rights of the Indian citizens against the state. Some of the very crucial fundamental rights are imbued in Articles 15(2), 17, 23, and 24 which ensures to give citizens their proper rights against the occurrence of any discriminatory attempts on the grounds of religion, race, caste, sex or place of birth etc. He incorporates Article 17 to abolish the ill practices of untouchability. Based on his article 17, the Civil Rights Protection Act came into the light in 1965 and the Prevention of Atrocities Act 1989 came into the enactment by the Parliament for the protection of Dalit rights. Although the caste based discrimination and

violence couldn't reach zero till now, there has been a stable progress for the discriminated sections of the society. Ambedkar's game-turning role in introducing other fundamental rights was extremely important even though the Constitution offers for equal justice, freedom and dignity to all Indian citizens irrespective of caste, creed or religion. New York Times in awe of Ambedkar's excellence comments, "*The whole world acknowledges him as the leader of untouchables. But few realized his permanent impact on the constitutional set up of India.*"

His outstanding contribution in making of the Indian constitution and efforts in enacting Article 32 which ensures a citizen the fundamental right to move to the Supreme Court directly for enforcement of his or her fundamental rights was one of the significant steps.

Socio-Economic Upliftment for Citizens:

The conceptualization of the socio-economic rights, as frameworked by Dr. B.R.Ambedkar was another marvelous step for the state policy. Part IV of the constitution gives a wonderful provision for the right for livelihood, right against economic exploitation, right to work, right to leisure and rest, right to public assistance in case of unemployment, right of both sexes to equal pay for equal work etc to the citizens. Article 38, discloses the statement to bring about a social order in which justice-social, political and economic shall be uniform to all the institutions of national life. Article 39 again creates a set of conditions in which there will be no '*concentration of wealth and means of production to the common detriment*' and to see that the '*ownership and control of the material resources of the community are distributed as the best to sub-serve the common good.*'

Parliamentary Democracy :

Ambedkar states, "*The Parliamentary system differs from a non-parliamentary system in as much as the former is more responsible than the latter, but they also differ as to the time and agency for assessment of their responsibility. The Drift Constitution in recommending the Parliamentary system of executive has preferred more responsibility to more stability.*" Dr. Ambedkar's strong reflection on social democracy contains politicians, political parties with high standards of political morality, honesty, integrity and firm commitment for the cause of the oppressed people. The preamble of the Indian Constitution, processed by Dr. Ambedkar, presents a clear understanding of parliamentary democracy ensuring to "*secure all its citizens- Justice, Social, Economic and Political; Liberty of thought, expression, belief, faith and worship, Equality of status and of opportunity and to promote among them all- Fraternity...*"

Imprints of State Socialism :

Ambedkar's ideas of 'state socialism' are accurately drafted in the Indian Constitution. The base essence of Ambedkar's political thinking is ingrained in his statements like - '*rights are protected not by law but by the social and moral conscience of society*' and a democratized government that forms a democratic society. For Ambedkar, social conscience stands as a shield for all rights, be it fundamental or non-fundamental. Democracy stems from the social

relationship, and in the form of an associated life between the people forming a society. The foremost condition for democracy, in Ambedkar's opinion, is equality in society as equality is the stepping stone of the notions of liberty and fraternal equality. The observations, acted by Dr. Ambedkar on November 25, 1949 gives an insight of the prophetic and relevant message considering the contemporary political landscape of India. The Constitution can offer only the organs of state which are the legislatures, the executive and the judiciary but the factors of working will always be centrifugal towards the people of a country. Ambedkar's constitution gives a clear image of that.

CONCLUSION :

The paper goes through the descriptive notions of Dr. B.R. Ambedkar's upliftment towards the downtrodden and oppressed people of the society while enlarging his profound ideas on emancipation of the evil-rooted caste system and transformation from an uncivilized state to a civilized state. The thorough discussion on his social philosophy presents a clear image of ideologies of building a maintained ecosystem in which different aspects of justice, human dignity and equality are properly demonstrated as well as ready to be applied in reality. Dr. Ambedkar's far-sighted visions are reflected through his lens of bringing social and cultural renaissance he had performed. Hence, the paper sees through the succeeding contribution of Baba Shaheb Ambedkar for the people of India as Indian citizens have their liberty through Ballot Box. The futuristic design of the Constitution of India will be simultaneously remarkable with the visionary excellence and outstanding execution ideas of Dr. Baba Shaheb Ambedkar for now and for the generations to come.

REFERENCES :

- Sampathkumar.M, 2015, "Indian Constitution of the Vision of B.R.Ambedkar", Historical Research Letter, ISSN 2234-3178 (Paper) ISSN 2225-0964 (Online)
- Raghavendra R.H., 2016, "Dr. B.R. Ambedkar's Ideas on Social Justice in Indian Society", Contemporary Voice of Dalits, 2016 SAGE Publications, India
- Chaudhary Renu, 2023, "RamRajya : Ambedkar vision of Modern India", Universal Research Reports, ISSN 2348-5612, Vol.10, Issue 03.
- Khosla Sunil, 2018, "Ambedkar : Architect of The Constitution of India", Universal Research Reports, ISSN : 2348-5612, Vol.5, Issue 05.
- Dr Sharan Ram, "Dr. B.R.Ambedkar Role in Making of the Indian Constitution ", International Journal of Advanced Research in Management and Social Sciences, ISSN : 2278-6236.
- Nithya N.R, 2018, "Relevance of Ambedkar's Vision on Social Democracy in India", IJRAR, Vol.5 , Issue 3.
- Dr. Singh Deepali, 2014, "Dr. Ambedkar : The Great Revolutionary Philosopher & Constitution Maker of Indi", IJRSMS, ISSN : 2320-8236, Vol.2, Issue 2.
- Najima, 2019, "Dr. B.R. Ambedkar and His Philosophy on Indian Democracy", Think India (Quarterly Journal), ISSN : 071-1260, Vol.22, Issue 2.

सामाजिक न्याय और डॉ० भीमराव अंबेडकर एक समीक्षात्मक अध्ययन

डॉ. डी.के.पी. चौधरी

प्रोफेसर एवं विभागाध्यक्ष, राजनीति विज्ञान विभाग,
श्रीदेव सुमन उत्तराखण्ड विश्वविद्यालय, ऋषिकेश परिसर

गंगा राम

शोध छात्र, राजनीति विज्ञान,
कुमाऊँ विश्वविद्यालय, नैनीताल (उत्तराखण्ड)

सार संक्षेप (Abstract) :

सामाजिक न्याय के संबंध में डॉ० भीमराव अंबेडकर का विचार है कि 'न्यायपूर्ण समाज वह है, जिसमें परस्परसम्मान की बढ़ती हुई भावना और अपमान की घटती हुई भावना मिलकर एक करुणा से भरे समाज का निर्माण करें।' डॉ० अंबेडकर सभी भारतीय नागरिकों को सामाजिक न्याय देना चाहते थे। उनके अनुसार सामाजिक न्याय सभी व्यक्तियों की स्वतंत्रता, समानता और भाईचारे पर आधारित था। सामाजिक न्याय समाज या राज्य के भीतर संपत्ति, परिसंपत्ति, विशेषाधिकार और लाभ हेतु वितरण का एक विनियोग है। भारत के संदर्भ में सामाजिक न्याय जाति व्यवस्था के सामाजिक अन्याय का प्रतिफल है। ऐसी सामाजिक असमानता न केवल समाज अपितु भारतीय लोकतंत्र के लिए भी एक गंभीर खतरा पैदा करती है। न्याय का सरोकार समाज में हमारे जीवन और सार्वजनिक जीवन को व्यवस्थित करने के नियमों और तरीकों से होता है, जिनके द्वारा समाज के विभिन्न सदस्यों के बीच सामाजिक लाभ और सामाजिक कर्तव्यों का बंटवारा किया जाता है। सामाजिक न्याय का सरोकार वस्तुओं और सेवाओं के न्यायोचित वितरण से भी है, चाहे यह राष्ट्रों के बीच वितरण का मामला हो या किसी समाज के अंदर विभिन्न समूहों और व्यक्तियों के बीच का।

Keywords-डॉ० अंबेडकर, सामाजिक न्याय, स्वतंत्रता, समानता, बंधुत्व, अस्पृश्यता, लोकतंत्र।

सामाजिक न्याय का अर्थ :

सामाजिक न्याय की अवधारणा बहुआयामी है। सामाजिक न्याय शब्द बहुत व्यापक है और यह क्या है और क्या नहीं है के बीच संतुलन कायम करने का चक्र है। सामाजिक न्याय का तात्पर्य सभी व्यक्तियों को भौतिक, सामाजिक, आर्थिक और राजनीतिक संसाधनों का न्यायसंगत वितरण है। इसमें सभी सामाजिक, आर्थिक और राजनीतिक असमानताओं तथा भेदभाव को समाप्त करने का प्रयास किया जाता है और इसके द्वारा सामाजिक मामलों एवं आर्थिक गतिविधियों में सभी पुरुषों और महिलाओं को एकसमान अवसर प्रदान किए जाते हैं। सामाजिक न्याय सामाजिक अन्याय का प्रतिफल है, यह प्रत्येक के लिए स्थिति और अवसर की समानता सुनिश्चित करना चाहता है। सामाजिक न्याय को आमतौर पर 'कमजोर, गरीब, वृद्ध, निराश्रित, बच्चों, महिलाओं और समाज में अन्य विशेषाधिकार प्राप्त व्यक्तियों का अधिकार' के रूप में परिभाषित किया जा सकता है।

'सामाजिक' शब्द समाज के साथ जुड़ा हुआ है। इसका दायरा व्यापक है, जिसमें सामाजिक मुद्दे, समस्याएं एवं सुधार शामिल हैं। जिसके चलते इसमें सामाजिक व आर्थिक परिवर्तन शामिल हैं। अगर किसी

समाज में बेहिसाब धन-दौलत और इनके स्वामित्व के साथ जुड़ी सत्ता का उपभोग करने वालों तथा बहिष्कृतों और वंचितों के बीच गहरा एवं स्थायी विभाजन मौजूद है, तो हम कहेंगे कि वहाँ सामाजिक न्याय का अभाव है।

इस प्रकार सामाजिक न्याय का अर्थ है—प्रत्येक व्यक्ति के साथ जाति, रंग, धर्म, लिंग के आधार पर भेदभाव किये बिना समान व्यवहार करना। इसका तात्पर्य है—समाज में किसी वर्ग विशेष के लिए विशेषाधिकारों की अनुपस्थिति और दलितों, शोषितों, पिछड़ों और वंचित वर्गों (अनुसूचित जाति, जनजाति, अन्य पिछड़े वर्ग तथा महिलाओं) की स्थिति में सुधार।

सामाजिक न्याय का उद्देश्य :

सामाजिक न्याय का उद्देश्य सामाजिक, आर्थिक और राजनीतिक लोकतंत्र की स्थापना करना तथा लिंग, वर्ण, जाति, वर्ग, शक्ति, स्थिति और धन के आधार पर असमानताओं व भेदभावों को समाप्त करना है। यह लोकतंत्र द्वारा प्रदत्त व्यक्तिगत स्वतंत्रता के साथ समाजवाद के सिद्धांतों को जोड़ता है। इसलिये 'सामाजिक' शब्द का अर्थ व्यापक है, समाज से जुड़ा हुआ है और इसमें यह बात भी सम्मिलित है कि समाज को कैसे व्यवस्थित किया जाना चाहिए ? इसके सामाजिक मूल्यों और संरचनाओं को कैसा होना चाहिए ?

सामाजिक न्याय के तहत एक न्यायसंगत और निष्पक्ष सामाजिक व्यवस्था का निर्माण होता है और समुदाय के सभी सदस्यों हेतु न्याय प्रदान करता है। समाज में असमानताओं को समाप्त करना और समाज के सामाजिक, आर्थिक और राजनीतिक मामलों में सभी व्यक्तियों को समान अवसर देने की बातें आदि शामिल हैं। इसमें समाज के दलित और वंचित वर्गों की प्रगति हेतु किए गए प्रयास शामिल हैं।

सामाजिक न्याय के संबंध में डॉ० अंबेडकर के विचार :

डॉ. भीमराव अंबेडकर के लिए सामाजिक न्याय की अवधारणा प्रत्येक व्यक्ति के लिए स्वतंत्रता, समानता और भाईचारे हेतु है। समाज में जीवन के सभी क्षेत्रों में लोगों के बीच उन्होंने समानता के आधार पर एक सामाजिक व्यवस्था की पैरवी की। उन्होंने भारतीय समाज में जाति से संबंधित सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक और धार्मिक समस्याओं को जाना और महिलाओं की स्थिति को समझा। उनके लिए समाज का अर्थ जातिहीन समाज है जो सामाजिक न्याय के सिद्धांतों और तीन घटकों (स्वतंत्रता, समानता और भाईचारा) के संयोजन के आधार पर हो। डॉ. अंबेडकर के प्रस्तावित समाज में व्यक्ति अंतिम समाप्ति है। उनके अनुसार 'आधुनिक समाज में सही और गलत की पहचान हेतु आदर्श या मानदंड न्याय ही है।' डॉ. अंबेडकर के अनुसार 'स्वतंत्रता, समानता और भाईचारे' का दूसरा नाम न्याय था। उनकी विचारधारा और विश्वास भारतीय समाज की सामाजिक उन्नति और स्थिरता के लिए महत्वपूर्ण है।

संविधान को अपनाते समय, संविधान सभा में अपने आखिरी भाषण में, डॉ० अंबेडकर ने चेतावनी दी कि अपने राजनीतिक लोकतंत्र को हमें सामाजिक लोकतंत्र का रूप भी देना चाहिए। राजनीतिक लोकतंत्र तब तक स्थायी नहीं रह सकता है, जब तक कि उसका आधार सामाजिक लोकतंत्र न हो। सामाजिक लोकतंत्र का अर्थ जीवन के उस मार्ग से है, जो स्वतंत्रता, समता और बंधुता को जीवन के सिद्धांतों के रूप में स्वीकार करता है। स्वतंत्रता, समता और बंधुता के सिद्धांतों को इन तीनों के एक संयुक्त रूप से अलग-अलग रूपों में नहीं समझना चाहिए। ये तीनों मिलकर एक ऐसा संयुक्त रूप बनाते हैं कि इनमें से एक को दूसरे से पृथक करना लोकतंत्र के मूल उद्देश्य को ही विफल कर देना है। स्वतंत्रता को समता से अलग नहीं किया जा सकता है, समता को स्वतंत्रता से अलग नहीं किया जा सकता है और न ही स्वतंत्रता और समता को बंधुता से पृथक किया जा सकता है। समता विहीन स्वतंत्रता कुछ व्यक्तियों की अनेक

व्यक्तियों पर सर्वोच्चता को जन्म देगी। स्वतंत्रता विहीन समता व्यक्तिगत पहल को नष्ट कर देगी। बंधुता के बिना स्वतंत्रता और समता अपना स्वाभाविक मार्ग ग्रहण नहीं कर सकते।

डॉ. अंबेडकर की सामाजिक न्याय की अवधारणा के मुख्य घटक :

डॉ० अंबेडकर की सामाजिक न्याय की अवधारणा के मुख्य घटक स्वतंत्रता, समानता और बंधुता हैं। जिनमें से स्वतंत्रता पहला घटक है। उनका मानना था कि स्वतंत्रता का सृजन करने वाली तीन अनिवार्य शर्तें हैं। (1) सामाजिक समानता (2) आर्थिक समानता और (3) सुलभ ज्ञान।

डॉ० अंबेडकर ने कहा कि सामाजिक समानता सबसे पहले होनी चाहिए। आर्थिक समानता के संदर्भ में उन्होंने कहा कि कोई भी व्यक्ति किसी भी व्यवसाय में प्रवेश करने के लिए स्वतंत्र हो सकता है। यदि वह रोजगार में सुरक्षा से वंचित हो जाता है, तो वह स्वतंत्रता के सार के साथ असहनीय मानसिक और शारीरिक दासता का शिकार बन जाता है। दूसरे के शाशवत भय, आसन्न आपदा की अपनी भूतिया भावना, खुशी और सुंदरता हेतु उसकी उचित खोज, जो हमेशा से टलती रही है, यह दर्शाती है कि आर्थिक सुरक्षा के बिना स्वतंत्रता किसी काम की नहीं है। व्यक्ति स्वतंत्र हो सकते हैं पर वे तब भी स्वतंत्रता के उद्देश्यों का एहसास करने में असमर्थ रहते हैं।

सुलभ ज्ञान के संबंध में डॉ० अंबेडकर ने कहा कि ज्ञान सभी लोगों के लिए उपलब्ध कराया जाना चाहिए। आधुनिक जटिल विश्व में मनुष्य संकट में रहता है और अपनी स्वतंत्रता को खोए बिना उसे अपना मार्ग खोजना ही होगा। इस प्रकार उनका मत था कि इन तीनों (सामाजिक समानता, आर्थिक समानता और सुलभ ज्ञान) स्थितियों की अनुपस्थिति के कारण प्राचीन समाजों में और हिन्दू धर्म के अंतर्गत कोई वास्तविक स्वतंत्रता नहीं आ पाई है।

सामाजिक न्याय का दूसरा घटक है 'समानता'। इसका अभिप्राय है कि सभी लोग एक ही सार के हैं। सभी लोग समान हैं और सभी लोग एक ही मौलिक अधिकार और समान स्वतंत्रता के हकदार हैं। डॉ० अंबेडकर कहते हैं कि रैंक और उन्नयन की व्यवस्था, असमानता के सिद्धांत को अभिव्यक्त करने का दूसरा तरीका है। जिससे वास्तव में कहा जा सकता है कि हिन्दू धर्म समानता को मान्यता नहीं देता है।

सामाजिक न्याय का तीसरा घटक 'बंधुत्व' है। बंधुत्व सम-भावना का दूसरा नाम है। किसी समाज में बंधुत्व के महत्व की बात करते हुए डॉ० अंबेडकर लिखते हैं कि— समाज में प्रचलित दो शक्तियाँ हैं— व्यक्तिगत शक्ति और बंधुत्व। डॉ० अंबेडकर का मानना था कि केवल बंधुत्व है जो अराजकता को रोकता है और लोगों के मध्य नैकित आदर्श को बनाए रखने में सहायता करता है। व्यक्तिवाद अराजकता पैदा करता है। बंधुत्व जो सामाजिक न्याय का एक बहुत महत्वपूर्ण घटक है उसके बिना एक आदर्श समाज की कल्पना नहीं की जा सकती है। इस कारण उनके अनुसार सामाजिक न्याय के मुख्य घटक स्वतंत्रता, समानता और बंधुत्व हैं। इस तरह सामाजिक न्याय का अभिप्राय व्यक्तिगत जीवन के मूलभूत विचारों और हमारे दृष्टिकोण में एक पूर्ण परिवर्तन और लोगों और चीजों के प्रति दृष्टिकोण में एक संपूर्ण परिवर्तन है।

भारतीय समाज के प्रतिरूप और समस्याओं के संबंध में डॉ० अंबेडकर पूरी तरह से अवगत थे। इसलिये उनकी सामाजिक न्याय की अवधारणा में निम्न तत्व सम्मिलित हैं—

1. सभी लोगों की एकता और समानता।
2. पुरुषों और महिलाओं के बराबर मूल्य।
3. कमजोर और वंचितों हेतु सम्मान।
4. मानवाधिकारों के संबंध में।
5. साथी प्राणियों के प्रति उदारता, आपसी प्रेम, सहानुभूति, सहिष्णुता और दान।
6. सभी मामलों में मानवीय व्यवहार।
7. सभी नागरिकों की गरिमा।

8. जाति-भेद का उन्मूलन।
9. सबके लिए शिक्षा और संपत्ति।
10. सद्भाव और सौम्यता।

बंधुत्व और भावनात्मक एकीकरण पर डॉ० अंबेडकर ने अधिक बल दिया है। सामाजिक न्याय के बारे में उनका विचार कानून, नैतिकता और सार्वजनिक विवेक के माध्यम से सभी वर्गों के मानव निर्मित असमानताओं को दूर करना था। डॉ० अंबेडकर के मतानुसार अनुसूचित जाति और जनजातियों में सामाजिक अन्याय का मूल कारण हिन्दू समाज में जाति व्यवस्था थी। उन्होंने यह भी कहा है कि 'अस्पृश्यता की जड़ जाति व्यवस्था है, जाति व्यवस्था की जड़ धर्म था, धर्म की जड़ वर्ण व्यवस्था से जुड़ी हुई थी, वर्ण व्यवस्था की जड़ ब्राह्मणवाद था और ब्राह्मणवाद की जड़ राजनीतिक सत्ता में है।'

समाज वैज्ञानिकों द्वारा डॉ० अंबेडकर के सामाजिक न्याय का विश्लेषण :

तमाम सामाजिक वैज्ञानिक, सामाजिक कार्यकर्ता और अंबेडकरवादियों ने 'अंबेडकरवादी सामाजिक न्याय' अथवा डॉ० अंबेडकर के दृष्टिकोण के अनुसार सामाजिक न्याय का विश्लेषण किया है। विवेक कुमारका मानना है कि डॉ० अंबेडकर के सामाजिक न्याय के सिद्धांतों को उनके लेखों और भाषणों से निकाला जा सकता है। जिनको निम्नलिखित पांच मूलभूत सिद्धांतों से स्पष्ट किया जा सकता है। जिसके माध्यम से सामाजिक न्याय को वितरित किया जा सकता है।

- (1) एक समाज की स्थापना जहाँ एक व्यक्ति सभी सामाजिक उद्देश्यों का साधन बन जाता है।
- (2) स्वतंत्रता, समानता और बंधुत्व के आधार पर एक समाज की स्थापना करना।
- (3) सामाजिक, आर्थिक और राजनीतिक लोकतंत्र की स्थापना करना।
- (4) संवैधानिक उपायों के माध्यम से लोकतंत्र की स्थापना करना। और
- (5) राजनीतिक सत्ता पर उच्च श्रेणियों के एकाधिकार को समाप्त करके लोकतंत्र की स्थापना करना।

वालेरियन रॉड्रिक्स का मानना है कि अंबेडकर मजबूत हस्तक्षेप करने की भूमिका के साथ वंचितों के पक्ष में राज्य हेतु एक समान अधिकारों को लागू करके सामाजिक न्याय की बात करते हैं। उन्होंने तर्क दिया है कि जो लोग वंचित और नुकसान से पीड़ित हैं वे पूरी तरह समूहबद्ध और सामाजिक संबंधों में अंतर्निहित हैं। इस कारण उन्होंने तर्क दिया है कि न्याय और लोकतंत्र की खोज मुख्यतः सामाजिक संबंधों को ओवरहॉलिंग करने और मूलभूत संस्थानों को बदलने पर निर्भर करती है।

इसी प्रकार कांता कटारिया ने लिखा है कि 'डॉ० अंबेडकर के अनुसार, सामाजिक न्याय के सही आधार बुद्ध के पंथ में निहित हैं। बुद्ध की शिक्षाएं बहुत विशाल हैं और सामाजिक न्याय का हिस्सा हैं।' उन्होंने माना है कि बौद्ध धर्म के संबंध में डॉ० अंबेडकर की समझ ने उन्हें स्वतंत्रता, समानता और बंधुत्व पर एकसमान जोर देने की सुविधा प्रदान की। उनके अनुसार, स्वतंत्रता और समानता के अतिरिक्त 'सामाजिक न्याय की अवधारणा में भाईचारा एक महत्वपूर्ण मुद्दा है।'

आगे वह लिखती हैं कि डॉ० अंबेडकर की सामाजिक न्याय की अवधारणा स्वतंत्रता, समानता और बंधुत्व के सह-अस्तित्व में होना चाहिए। चूंकि यह मार्ग बुद्ध द्वारा चलाया गया इसलिये यह कहा जा सकता है कि डॉ० अंबेडकर के सामाजिक न्याय का सही आधार बौद्ध धर्म में अंतर्निहित है।

ब्रिटिश भारत में सामाजिक न्याय के लिए डॉ० अंबेडकर का संघर्ष :

डॉ० अंबेडकर ने अपने तमाम बयानों में, प्रतिनिधित्व और प्रमाण-पत्रों में दलित वर्गों के लिए पर्याप्त प्रतिनिधित्व और संवैधानिक सुरक्षा उपायों के समर्थन में व्याख्या की। 29 मई, 1928 को, उन्होंने भारतीय सांविधिक आयोग (जिसे साइमन कमीशन के नाम से जाना जाता है) के सम्मुख एक बयान प्रस्तुत किया।

डॉ० अंबेडकर ने बॉम्बे प्रेसीडेंसी में अल्पसंख्यक के रूप में शोषित वर्गों के हितों की सुरक्षा के लिए सुरक्षा उपायों के संबंध में अपने वक्तव्य में प्रतिनिधित्व के माध्यम से शोषित वर्गों के हितों की सुरक्षा की मांग की और स्वायत्तता के तहत यह सुनिश्चित करने के लिए आवश्यक विधान परिषद से समझौते में बदलाव और गारंटी मांगी।

उनका मत था कि प्रतिनिधित्व की संख्या समूह की जनसंख्या और सामाजिक स्थिति पर निर्भर होनी चाहिए। इसके अतिरिक्त सरकार को यह सुनिश्चित करना चाहिए कि (क) शिक्षा का प्रसार हो (ख) भर्ती के दौरान कोई भेदभाव नहीं किया जाए (ग) पर्याप्त सुरक्षा उपाय प्रदान किए जाए।

1930 में आयोजित प्रथम गोलमेज सम्मेलन में, डॉ० अंबेडकर ने 'भविष्य के संविधान में शोषित वर्गों की सुरक्षा के लिए राजनीतिक सुरक्षा उपायों के लिए योजना' पर बात की। उन्होंने मांग की कि शोषित वर्गों को भारत के भावी संविधान में अधिनियमित मौलिक अधिकार दिया जाना चाहिए, जो सभी सार्वजनिक उद्देश्यों के लिए अस्पृश्यता अवैध करें। उन्होंने विधायिका में पर्याप्त प्रतिनिधित्व करने का अधिकार सुनिश्चित करने के लिए सुरक्षा उपायों की मांग की।

डॉ० अंबेडकर ने साइमन कमीशन और भारतीय केंद्रीय समिति के अनुमान के अनुसार अपनी आबादी के अनुपात में शोषितों के लिए प्रतिनिधित्व की मांग की। उन्होंने यह भी मांग की कि शोषितों को अपने मतों के लिए पृथक-पृथक मतदाताओं के माध्यम से प्रांतीय और केंद्रीय विधानसभाओं में अपने प्रतिनिधियों का चुनाव करने का अधिकार होगा।

ब्रिटिश भारत में डॉ० अंबेडकर के संघर्ष का केंद्रीय बिंदु अछूतता के संवैधानिक अधिकारों के लिए संघर्ष को निम्नवत सूचीबद्ध किया जा सकता है :-

- (1) शोषित वर्गों को सभी शैक्षणिकसुविधाएं प्रदान की जानी चाहिए।
- (2) शोषित वर्गों को उनकी जनसंख्या, आवश्यकता और महत्व के आधार पर राज्य और केंद्रीय विधान परिषदों में प्रतिनिधित्व दिया जाना चाहिए।
- (3) राज्य और केंद्र सरकार की सेवाओं में नौकरियां आरक्षित होनी चाहिए।
- (4) देश के सभी लोकतांत्रिक निकायों में शोषित वर्गों को प्रतिनिधित्व दिया जाना चाहिए।
- (5) शोषित वर्गों के लिए पृथक मतदाताओं का प्रावधान किया जाना चाहिए।
- (6) शोषित वर्गों के लिए पृथक बस्तियों की स्थापना की जानी चाहिए।

स्वतंत्र भारत में सामाजिक न्याय के कारण संविधान सभा में डॉ० अंबेडकर का योगदान :

डॉ० अंबेडकर भारतीय संविधान के मसौदा समिति के अध्यक्ष और संविधान के शिल्पकार थे। वास्तव में, डॉ० अंबेडकर संविधान सभा में आम सहमति की एक पार्टी थी कि 'पिछड़ा वर्ग' शब्द तीन सिद्धांत घटकों को शामिल करेगा (1) अनुसूचित जाति (2) अनुसूचित जनजाति और (3) अन्य पिछड़ा वर्ग।

उन्होंने आश्वस्त किया था कि जब तक सामाजिक न्याय स्वयं संविधान में सम्मिलित नहीं किया जायेगा तब तक सुरक्षित नहीं हो पायेगा। भारतीय संविधान में, भेदभाव को रोकने और सामाजिक न्याय को बढ़ावा देने के उद्देश्य से प्रावधान मौलिक अधिकार के रूप में जाना जाता है। मौलिक अधिकारों उद्देश्य न केवल नागरिकता की सुरक्षा प्रदान करना है, बल्कि नागरिकता, न्याय और निष्पक्षता के विशिष्ट मानकों को भी प्रदान करना है। संक्षेप में यह कहा जा सकता है कि डॉ० अंबेडकर ने इस बात पर बल दिया कि संविधान का उद्देश्य एक समतावादी समाज स्थापित करना था जहां अधिकारों की गारंटी केवल कुछ लोगों को नहीं बल्कि सभी को दी गई थी।

संवैधानिक प्रावधानों का ब्योरा पर्याप्त रूप से उस उल्लेखनीय तरीके को प्रदर्शित करता है जिससे डॉ० अंबेडकर ने देश के सामने आने वाली समस्याओं, अवलोकन की उनकी तीव्र भावना और भारतीय समाज के सामाजिक और सांस्कृतिक पृष्ठभूमि की गहराई से समझ के लिए अपने मस्तिष्क का प्रयोग किया

था। उन्होंने वंचित वर्गों के समाज सुधारक, एक राजनीतिक नेता और आध्यात्मिक मार्गदर्शक की भूमिकाओं को स्वयं में मिलाया। उन्होंने संविधान में प्रस्तावना, मौलिक अधिकारों, राज्य नीति के निदेशक सिद्धांतों और संविधान के भाग XVIमें वर्णित विशेष प्रावधानों के माध्यम से देश में सामाजिक न्याय स्थापित करने में महत्वपूर्ण भूमिका निभाई।

निष्कर्ष के रूप में कहा जा सकता है कि डॉ० अंबेडकर की संवैधानिकता की अवधारणा सामाजिक न्याय के आस-पास घूमती है। वे संवैधानिकता के माध्यम से एक समतावादी समाज का निर्माण करना चाहते थे। वे भारत को भेदभाव, शोषण और अस्पृश्यता से मुक्त करना चाहते थे। ब्रिटिश काल के दौरान उनके शुरुआती प्रयास संवैधानिक अधिकारों और सुरक्षा उपायों की मांग में सम्मिलित थे, जिसमें दलित वर्ग के लिए पृथक-पृथक मतदाता शामिल थे। स्वतंत्रता के बाद डॉ० अंबेडकर ने राष्ट्रवाद, लोकतंत्र, मानवता न्याय आदि के व्यापक दृष्टिकोण से इस समस्या का सामना किया।

डॉ० अंबेडकर भारत में पहले सिद्धांतवादी (Theoretician) थे जिन्होंने यह माना था कि यदि राज्य अधिकारों को कायम रखने के लिए प्रतिबद्ध है तो उसे चाहिए कि वह सुविधा वंचितों के लिए राज्य के संवैधानिक आधार पर विचार करे। उन्होंने वंचित समूहों के लिए स्वायत्त राजनीतिक प्रतिनिधित्व की मांग की ताकि उनकी न केवल राजनीतिक उपस्थिति सुनिश्चित हो सके बल्कि संबंधित समूह स्थिति के अनुसार स्वयं अपने विकास और परिरक्षण के कार्य सुनिश्चित कर सकें। उन्होंने इस उद्देश्य के लिए सार्वजनिक विवेक पर निर्भर रहने की अपेक्षा निश्चित संवैधानिक उपायों पर विचार किया। वे जाति व्यवस्था और छूआछूत के कट्टर आलोचक थे और उन्होंने इसे समाप्त करने का अनंत प्रयास किया।

उन्होंने सामाजिक न्याय को अच्छी राजव्यवस्था की एक अनिवार्य विशेषता माना और उसके लिए ठोस उपाय सुझाए। उनके विचार उनके समकालीन चिंतकों से उन्हें पृथक करते हैं और आज हम उनका सम्मान करते हैं तथा दूसरों से बहुत कुछ भिन्न होने के कारण वे हमारे लिए अत्यंत प्रासंगिक हैं।

संदर्भ :

1. राजनीतिक सिद्धांत, NCERTकक्षा 11, सामाजिक न्याय, पेज 61
2. डॉ. बी.आर. अम्बेडकर के जीवन और विचार प्रमाण-पत्र पाठ्यक्रम (CLTA)भीमराव अम्बेडकर : समाज और संस्कृति, पेज 130-31
3. राजनीतिक सिद्धांत, NCERTकक्षा 11, सामाजिक न्याय, पेज 57-60
4. लक्ष्मीकांत, एम, भारत की राजव्यवस्था, 2022 पेज 4.3
5. वही, पेज 130-135
6. भारत का संविधान और कार्य, NCERTकक्षा 11 संविधान क्यों और कैसे, 2020-21 पेज 15
7. इग्नू पाठ्यक्रम CLTA खंड 4, इकाई 6 बी.आर. अंबेडकर : संवैधानिक लोकतंत्र और सामाजिक न्याय, पेज 170-171
8. कटारिया, कांता, 'रिलेवेंस ऑफ अम्बेडकर्स आइडियोलॉजी', नई दिल्ली, रावत प्रकाशन, 2015
9. संविधान सभा के वाद-विवाद, खंडXI पेज 979, 25 नवंबर, 1949
10. कुमार, विवेक, 'बाबासाहेब अम्बेडकर्स आइडियाज ऑफ सोशल जस्टिस एंड जस्ट सोसाइटी' डायलॉग अक्टूबर-दिसम्बर, 2007 खंड 9
11. रॉड्रिग्स, वेलेरियन, 'जस्टिस एज द लेंस : इंट्रोड्यूसिंग राउल्स थू सेन एंड अम्बेडकर' इंडियन जर्नल ऑफ ह्यूमेन डेवलपमेंट में प्रकाशित, खंड 5 संख्या 1, 2011
12. अंबेडकर, बी.आर. States & Minorities अनुवाद गौतम रावत, गौतम प्रिंटर्स, नई दिल्ली, 2019

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर भारतातील आदर्श संसदपट्ट

प्राचार्य डॉ. राजेश खिल्लारे
महात्मा फुले अध्यापक महाविद्यालय,
उस्मानपुरा, छ. संभाजीनगर
ई-मेल : drkrajesh538@gmail.com

ज्या मानवतेच्या चिरस्थायी मूल्यांवर भारतीय लोकशाहीची कोनशिला जगातील आदर्शभूत ठरलेल्या संविधानाद्वारे बसविण्याचा डॉ. आंबेडकरांनी ध्यास घेतला, त्या द्रष्टेपणामुळे अनेक आव्हाने येऊनही गेली बहात्तर वर्षे भारतीय लोकशाही टिकून आहे. राष्ट्रीय जीवनात चढउतार असतात, हर्षमर्श येतात. संकटमालिका येते. पण जन मानसातील परस्परांविषयी विश्वास, विचारांचा समन्वय आणि ध्येयमार्गाने वाटचाल करण्याचा अचल निर्धार कायम असेल, तर लोकशाहीतील मूल्यविवेक ढासळून पडत नाही. भारतीय संघराज्याने आतापर्यंत हेच दाखवून दिले आहे. लोकशाही जीवन प्रणालीच्या या मूलारंभ प्रसंगी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांसारखे अखंड ज्ञानोपासक ध्येयवादी प्रज्ञावंत आपल्या राष्ट्राला लाभले याबद्दल आपण त्यांच्या विषयी सदैव कृतज्ञता भाव बाळगायला हवा.

इंग्रजांच्या साम्राज्यवादी जोखडातून मुक्त होण्यासाठी प्रदीर्घ काळ देण्यात आलेल्या लढ्यामध्ये धर्म, जात, भाषा, प्रांत इ. सर्व गोष्टी विसरून भारतीय जनतेने दिलेल्या अपूर्व लढ्यामुळे काँग्रेस पक्षाने स्वातंत्र्यानंतर लोकशाहीचा स्वीकार केला. तसेच, इंग्रजांनी शेवटच्या चार दशकांत केलेल्या कायद्यांमुळे अध्यक्षीय लोकशाहीऐवजी 'संसदीय लोकशाही'चा स्वीकार करणे स्वाभाविक होते. त्याचे दुसरे एक महत्त्वाचे कारण म्हणजे भारतातील सर्व प्रकारची विविधता सामावून घेण्याची क्षमता बहुपक्षीय संसदीय लोकशाही पद्धतीच अधिक आश्वासक व सर्व समावेशक होती व आहे.

भारतात लोकशाही यशस्वी होईल की नाही, याची जगातील अनेक घटनातज्ज्ञ व राजकीय पंडितांना शंका होती. लोकशाही यशस्वी होण्यासाठी आवश्यक असलेल्या गोष्टीं बाबत त्यावेळची भारतातील प्रतिकूल परिस्थिती ध्यानात घेतली, तर त्यांची शंका चुकीची नव्हती. परंतु त्या सर्व प्रतिकूल परिस्थितीवर मात करून, दुसऱ्या जागतिक महायुद्धानंतर स्वतंत्र झालेल्या व लोकशाही स्वीकारलेल्या सर्व देशांमध्ये शासनपद्धती म्हणून ती यशस्वी करणारा भारत हा एकमेव देश आहे. आणि त्याचे संपूर्ण श्रेय लोकशाहीवर दृढ श्रद्धा असलेल्या भारतीय जनतेला जाते. लोकशाही म्हणजे 'जीवनमार्ग'. मात्र, असे असले तरी, भारतातील लोकशाहीच्या गाभ्याचे स्वरूप पाहता डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांना त्या संदर्भात नेमकी कोणती आव्हाने वाटत होती, ती पेलण्यासाठी कोणत्या अटी वा शर्ती पूर्ण करणे त्यांना आवश्यक वाटत होते, इत्यादी गोष्टी, विशेषतः आजच्या संदर्भात, समजून घेणे आवश्यक वाटते. सर्वात प्रमुख बाब म्हणजे डॉ. आंबेडकर यांच्या मते लोकशाही ही केवळ शासनपद्धती नव्हे, तर तो 'जीवनमार्ग' आहे. हाच मुद्दा केंद्रस्थानी ठेवून त्यांनी लोकशाहीची व्याख्या केली, ती अशी: "रक्ताचा एकही थेंब न सांडता शांततेच्या मार्गाने समाजामध्ये मूलभूत स्वरूपाचे परिवर्तन घडवून आणणे शक्य असलेली व्यवस्था म्हणजे लोकशाही." डॉ. आंबेडकर यांनी लोकशाहीची व्याख्या अशी का केली असावी, याची, माझ्या मते, तीन मुख्य कारणे

संभवतात. पहिले समता, स्वातंत्र्य, बंधुता आणि न्याय या आधुनिक मूल्यांवर आधारलेल्या उदारमतवादी लोकशाहीवर त्यांची व्यक्तिशः नितांत श्रद्धा होती. दुसरे, भारतातील सर्व प्रकारच्या विषमतेमुळे शेकडो वर्षे वंचित व शोषित राहिलेलेल्या दलित, आदिवासी आणि स्त्रिया यांना फक्त लोकशाहीच न्याय देऊ शकेल, अशी त्यांची खात्री होती. आणि तिसरे, भारताला पूर्णपणे नवीन असलेली ही मूल्ये रुजवण्यासाठी अपरिहार्य असलेले मूलभूत परिवर्तन संसदीय, शांततेच्या व अहिंसक मार्गानेच व्हायला हवे, असे त्यांचे आग्रही प्रतिपादन होते. भारतात कोणत्याही कारणामुळे हिंसा झाली, तर तिचे पहिले बळी वरील उपेक्षित घटक ठरतील, याबद्दल त्यांच्या मनात शंका नव्हती. त्यामुळे भारतात लोकशाही यशस्वी कशी होईल, यासाठी ते आयुष्यभर प्रयत्नशील राहिले.

हे विवेचन करताना हेही सांगणे आवश्यक वाटते की, जॉन स्टुअर्ट मिल म्हणत असे- "एखादा माणूस कितीही मोठा असला तरी त्याच्या चरणी आपले स्वातंत्र्य अर्पू नका, अगर त्यावर इतका विश्वास टाकू नका की, त्यामुळे तो लोकशाही संस्थांचे स्वरूप बदलून टाकेल." रवींद्रनाथांचे देखील हेच म्हणणे होते की - व्यक्तीचे स्तोम माजवताना परम सत्याची अवहेलना होऊ देऊ नका. डॉ. आंबेडकरांच्या कृतिशील व्यक्तिमत्त्वात या विवेकाचे भान होते. माणूस हे या विश्व रचनेचे केंद्र आहे. माणूस स्वतःला बदलू शकतो, तसेच तो आपल्या भोवतीचे वास्तव विचाराने आणि कृतीने बदलू शकतो, हे त्यांच्या तत्त्व चिंतनाचे सूत्र होते- 'शिका, संघर्ष करा आणि संघटित व्हा.' हा क्रांतीचा मंत्र त्यांनी समाजाला दिला. परिवर्तनवादी विचार समाजात रुजविण्याचा जेव्हा प्रयत्न होतो, तेव्हा त्याला दडपून टाकणाऱ्या धर्मसत्ता, राजकीय सत्ता, अर्थसत्ता इत्यादी सत्ता आपली शस्त्रे परजून उभ्या असताना या कठोर वास्तवाची त्यांना पुरेपूर जाणीव होती, म्हणूनच त्यांनी माणूस म्हणून जगण्याचा हक्क प्रस्थापित करावयाचा आणि शतकानुशतके दास्यात खितपत पडलेल्या दलित-शोषित जाती-जमातींचा आत्म सन्मान जागवायचा, हे ब्रीद स्वीकारले अत्यंत आत्मनिर्भर वृत्तीने. माणसाने माणसाशी मान सन्मानाने वागावे अशी आपली अपेक्षा असते. ही अपेक्षा जेव्हा पूर्ण होते तेव्हा आपण म्हणतो की, या समाजात माणसाला मूल्य आहे, माणुसकीला मूल्य आहे. म्हणूनच डॉ. आंबेडकरांनी लोकशाहीची संज्ञा स्पष्ट करताना 'एक माणूस, एक मूल्य' हा सिद्धान्त मांडला. त्या मागे त्यांच्या जीवनचिंतनाची निश्चित धारणा होती.

डॉ. आंबेडकरांनी २२ डिसेंबर १९५२ रोजी 'पुणे डिस्ट्रिक्ट लायब्ररी' येथे 'लोकशाही यशस्वी करण्यासाठी पूर्ण करायच्या शर्ती' नमूद करून त्यांचे सविस्तर विवेचन केले आहे. त्या शर्ती अशा : १) टोकाच्या आर्थिक विषमतेचा अभाव २) सत्ताधारी पक्षाला सशक्त विरोधाची (विरोधी पक्षाची/ पक्षांची) गरज ३) कायदा व प्रशासनामध्ये समानता ४) घटनात्मक नीतिमत्तेचे पालन ५) अल्पसंख्यांक पक्षावर/ पक्षांवर बहुसंख्यांकांनी जुलूम करता नये ६) समाजाला नैतिक अधिष्ठान हवे ७) जनतेमध्ये प्रखर सद्सद विवेकबुद्धीची गरज. लोकशाही यशस्वी करण्यासाठी सांगितलेल्या अटींची इतकी सूत्रबद्ध मांडणी किमान भारतात तरी डॉ. आंबेडकर यांच्या व्यतिरिक्त दुसऱ्या कुणी केल्याचे माझ्या पाहण्यात नाही. मात्र, भारतीय जनतेच्या दृढ श्रद्धेमुळे लोकशाही झाली, हे जसे खरे आहे; त्याचप्रमाणे डॉ. आंबेडकरांनी सांगितलेल्या वरील मूलभूत शर्ती काळाच्या ओघात अधिक दृढमूल होण्याऐवजी त्या उत्तरोत्तर 'विकलांग' होत गेल्या, हेसुद्धा खरे आहे. जगात इतर कोणत्याही देशापेक्षा सर्वात जास्त आर्थिक विषमता भारतात आहे. उदा. भारतात केवळ एक टक्का लोकांकडे ५४ टक्के राष्ट्रीय उत्पन्न व सुमारे ७० टक्के संपत्ती आहे. आजही किमान २५ टक्के जनता निकृष्ट जीवन जगत आहे. त्यामुळे 'समानता' हे तत्त्वच धुळीस मिळत आहे आणि सामाजिक, आर्थिक व शैक्षणिक विषमतेचे जे शेकडो वर्षे जे बळी गेले, तेच घटक आज त्याचे बळी ठरत

आहेत.सत्ताधारी पक्षावर अंकुश ठेवण्यासाठी 'तुल्यबळ' विरोधी पक्षाची/ पक्षांची गरज असताना अनेक कारणांमुळे भारतातील 'विखंडित' विरोधी पक्ष आपापली क्षेत्रीय सत्ता टिकवण्यासाठी आपले कर्तव्य बजावण्यात अयशस्वी ठरत आहेत. 'कायद्यासमोर सर्व समान' हे लोकशाहीतील मूलभूत तत्त्व केव्हाच निकामी झाले आहे. कायदा गरिबांवर राज्य करतो, श्रीमंतांतील भ्रष्ट कायद्यावर राज्य करीत आहेत. मोठ्या उद्योगपतींनी दहा-बारा लाख कोटी रुपयांचे बँक-कर्ज बुडवले, तर किरकोळ कर्जाची परतफेड न करू शकणाऱ्या अडीज-तीन लाख शेतकऱ्यांनी आत्महत्या केल्या. 'घटनात्मक नैतिकता' नावाचे तत्त्व आहे,

याचीच भारतीय राजकारणात जाणीव शिल्लक नाही. भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीत मध्यमवर्गाने एक मोठे योगदान दिले. परंतु प्रामुख्याने बाजाराधिष्ठित अर्थव्यवस्थेचा एक परिणाम म्हणून आजचा मध्यमवर्ग केवळ स्वतःपुरते पाहत असून त्याचे सर्व लक्ष 'स्टॉक मार्केट'कडे आहे. प्रत्येक दिवशी अस्वस्थ करणाऱ्या अनेक घटना देशात घडत असताना समाजमन इतके 'तटस्थ' झाल्याचे जाणवते की देशात एक 'Social Crisis' निर्माण झाला आहे.

भारतात लोकशाही यशस्वी व्हावी, यासाठी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आयुष्यभर प्रयत्नशील राहिले. लोकशाही ही केवळ शासनपद्धती नव्हे, तर तो 'जीवनमार्ग' आहे, असे ते मानत. आज देशात लोकशाही टिकवण्याचे आव्हान भारतीयांसमोर आहे. ते आव्हान समर्थपणे पेलणारी समाजरचना निर्माण करणे आवश्यक आहे.

भारतीय राज्यघटनेचे मुख्य शिल्पकार :

बाबासाहेब आंबेडकरांचे कायदे विषयक कौशल्य आणि विविध देशांच्या राज्यघटनेचे ज्ञान हे राज्यघटना तयार करण्यात अत्यंत उपयुक्त ठरले. ते संविधान सभेच्या मसुदा समितीचे अध्यक्ष बनले आणि भारतीय राज्यघटनेचा मसुदा तयार करण्यात महत्त्वाची भूमिका बजावली. याशिवाय मूलभूत हक्क, मजबूत केंद्र सरकार आणि अल्पसंख्याकांचे संरक्षण या क्षेत्रात त्यांचे सर्वात महत्त्वाचे योगदान होते. कलम 32 चा उद्देश मूलभूत हक्कांच्या संरक्षणासाठी हमी, प्रभावी, सुलभ आणि सारांश उपाय प्रदान करणे हा आहे. कलम 32 हे संविधानातील सर्वात महत्त्वाचे कलम असल्याचे सांगून डॉ. आंबेडकर म्हणाले होते की, त्याशिवाय संविधान अर्थहीन आहे, ते संविधानाचा आत्मा आणि हृदय आहे. त्यांनी मजबूत केंद्र सरकारला पाठिंबा दिला. त्यांना भीती होती की स्थानिक आणि प्रांतीय स्तरावर जातिवाद अधिक शक्तिशाली आहे आणि या स्तरावरील सरकार उच्च जातींच्या दबावाखाली खालच्या जातींच्या हिताचे रक्षण करू शकत नाही. कारण राष्ट्रीय सरकारला या दबावांचा कमी फटका बसत असल्याने ते खालच्या जातींचे संरक्षण सुनिश्चित करेल. राष्ट्रातील सर्वात कमकुवत गट असलेल्या अल्पसंख्याकांचे राजकीय अल्पसंख्याकांमध्ये रूपांतर होण्याची भीतीही त्यांना होती. त्यामुळे 'एक माणूस एक मत' हे लोकशाही शासन पुरेसे नाही आणि अल्पसंख्याकांना सत्तेत वाटा हमखास मिळाला पाहिजे. ते 'बहुसंख्याकवाद सिंड्रोम' च्या विरोधात होते आणि त्यांनी संविधानात अल्पसंख्याकांसाठी अनेक सुरक्षेची हमी दिली.

भारतीय संविधान हे जगातील सर्वात व्यापक आणि विस्तृत संविधान आहे कारण त्यात विविध प्रशासकीय तपशील समाविष्ट आहेत. बाबासाहेबांनी त्याचा बचाव करून सांगितले की, पारंपरिक समाजात आपण लोकशाहीवादी राजकीय रचना निर्माण केली आहे. जर सर्व तपशील समाविष्ट केले नाहीत तर भविष्यातील नेते तांत्रिकदृष्ट्या राज्यघटनेचा गैरवापर करू शकतात. त्यामुळे अशा प्रकारच्या सुरक्षा उपायांची गरज आहे. राज्यघटनेच्या अंमलबजावणी नंतर भारताला कोणत्या व्यावहारिक अडचणींचा सामना करावा लागू शकतो हे त्यांना माहित होते हे यावरून दिसून येते.

घटनात्मक नैतिकता

बाबासाहेब आंबेडकरांच्या दृष्टीकोनातून, घटनात्मक नैतिकतेचा अर्थ विविध लोकांच्या परस्परविरोधी हितसंबंध आणि प्रशासकीय सहकार्य यांच्यातील प्रभावी समन्वय असेल. त्यांच्या मते, भारतात जिथे समाज जात, धर्म, भाषा आणि इतर घटकांच्या आधारावर विभागला गेला आहे, तिथे समान नैतिक विस्ताराची गरज आहे आणि त्या विस्तारात संविधान महत्त्वाची भूमिका बजावू शकते.

भारतीय लोकशाही :

त्यांचा लोकशाहीवर पूर्ण विश्वास होता. त्यांचा असा विश्वास होता की त्वरीत निकाल देणारी हुकूमशाही हे सरकारचे वैध स्वरूप असू शकत नाही. लोकशाही सर्वोत्तम आहे कारण ती स्वातंत्र्य वाढवते. त्यांनी लोकशाहीच्या संसदीय स्वरूपाचे समर्थन केले, जे इतर देशांच्या नेतृत्वाशी संरेखित होते. त्यांनी 'लोकशाहीला जीवनपद्धती म्हणून' महत्त्व दिले, म्हणजेच लोकशाहीचे महत्त्व केवळ राजकीय क्षेत्रातच नाही तर वैयक्तिक, सामाजिक आणि आर्थिक क्षेत्रातही आहे. त्यासाठी लोकशाहीला समाजाच्या सामाजिक परिस्थितीत सर्वसमावेशक बदल घडवून आणावे लागतील, अन्यथा राजकीय लोकशाहीची विचारधारा म्हणजेच 'एक माणूस, एक मत' नाहीशी होईल. हे लोकशाही समाजात लोकशाही सरकारच्या स्थापनेतूनच उद्भवू शकते, म्हणून जोपर्यंत भारतीय समाजात जातीचे अडथळे कायम आहेत, तोपर्यंत खरी लोकशाही प्रस्थापित होऊ शकत नाही. म्हणून त्यांनी लोकशाही आणि सामाजिक लोकशाही सुनिश्चित करण्यासाठी लोकशाहीचा आधार म्हणून बंधुत्व आणि समतेच्या भावनेवर लक्ष केंद्रित केले.

आंबेडकरांनी सामाजिक परिमाणाबरोबरच आर्थिक परिमाणावरही लक्ष केंद्रित केले. त्यांच्यावर उदारमतवाद आणि संसदीय लोकशाहीचा प्रभाव होता आणि तो खूप मर्यादित वाटला. त्यांच्या मते संसदीय लोकशाहीने सामाजिक आणि आर्थिक विषमतेकडे दुर्लक्ष केले. हे फक्त स्वातंत्र्यावर लक्ष केंद्रित करते, तर लोकशाही मध्ये स्वातंत्र्य आणि समानता दोन्ही सुनिश्चित करणे महत्त्वाचे आहे.

अस्पृश्यता दूर करण्याच्या पद्धती अवलंबल्या

अस्पृश्यांमध्ये त्यांच्या मनावर परिणाम करणाऱ्या अस्वच्छतेशी संबंधित समज दूर करून त्यांच्यात स्वाभिमान निर्माण करणे.

शिक्षण:

बाबासाहेबांसाठी ज्ञान हा मुक्तीचा मार्ग आहे. अस्पृश्यांच्या न्हासाचे एक कारण म्हणजे ते शिक्षणाच्या लाभापासून वंचित होते. ब्रिटीशांनी खालच्या जातींना शिक्षित करण्यासाठी पुरेसे काम केले नाही अशी टीका त्यांनी केली. विद्यार्थ्यांमध्ये स्वातंत्र्य आणि समानतेची मूल्ये रुजवण्यासाठी त्यांनी धर्मनिरपेक्ष शिक्षणावर भर दिला.

आर्थिक प्रगती:

अस्पृश्यांनी ग्रामीण समाजाच्या आणि पारंपरिक नोकऱ्यांच्या बंधनातून मुक्त व्हावे अशी त्यांची इच्छा होती. अस्पृश्यांनी नवीन कौशल्ये आत्मसात करून नवीन व्यवसाय सुरू करावा आणि औद्योगिकीकरणाचा फायदा घेण्यासाठी शहरांमध्ये जावे अशी त्यांची इच्छा होती. त्यांनी खेड्यांचे वर्णन 'स्थानिकतेचे बुडणे, अज्ञानाचे, संकुचित विचारांचे आणि सांप्रदायिकतेचे भांडार' असे केले.

राजकीय शक्ती:

अस्पृश्यांनी राजकीयदृष्ट्या संघटित व्हावे अशी त्यांची इच्छा होती. राजकीय सामर्थ्याने अस्पृश्य त्यांच्या संरक्षण, सुरक्षा आणि मुक्तीशी संबंधित धोरणे आणू शकतील.

धर्मांतरण: हिंदू धर्म आपल्या मार्गात सुधारणा करू शकत नाही हे लक्षात आल्यावर त्यांनी बौद्ध धर्म स्वीकारला आणि आपल्या अनुयायांनाही बौद्ध धर्म स्वीकारण्यास सांगितले. त्याच्यासाठी, बौद्ध धर्म मानवतावादावर आधारित होता आणि समता आणि बंधुत्वाच्या भावनेवर विश्वास ठेवला होता.

"माझ्या जन्माचा धर्म नाकारून मी पुनर्जन्म घेतो. मानवतेच्या प्रगतीला बाधा आणणारा आणि मला हीन मानणाऱ्या धर्माचा मी त्याग करतो."

त्यामुळे सामाजिक स्तरावर शिक्षण, भौतिक स्तरावर उपजीविकेचे नवे साधन, राजकीय स्तरावर राजकीय संघटन आणि आध्यात्मिक स्तरावर आत्मविश्वास आणि परिवर्तन यांनी अस्पृश्यता दूर करण्यासाठी सर्वांगीण कार्यक्रम तयार केला. आंबेडकरांची आजच्या काळातील प्रासंगिकता जाति-आधारित विषमता भारतात अजूनही कायम आहे, दलितानांनी आरक्षणाद्वारे राजकीय ओळख मिळवली आहे आणि स्वतःचे राजकीय पक्ष स्थापन केले आहेत, परंतु सामाजिक परिमाण (आरोग्य आणि शिक्षण) आणि आर्थिक परिमाणे अजूनही कमतरता आहेत. जातीय ध्रुवीकरण आणि राजकारणाचे सांप्रदायिकीकरण उदयास आले आहे. आंबेडकरांच्या घटनात्मक नैतिकतेच्या दृष्टीकोनाला भारतीय राज्यघटनेतील कायमचे नुकसान होण्यापासून वाचवण्यासाठी धार्मिक नैतिकतेला आधार मिळणे आवश्यक आहे.

निष्कर्ष:

□ इतिहासकार मते डॉ. बी. आर. आंबेडकर हे अत्यंत प्रतिकूल परिस्थितीतही यश मिळवण्याचे अद्वितीय उदाहरण आहे. आज भारत जातिवाद, जातीयवाद, अलिप्तता, लैंगिक असमानता इत्यादी अनेक सामाजिक-आर्थिक आव्हानांना तोंड देत आहे. आंबेडकरांचा आत्मा आपल्यात शोधण्याची गरज आहे, जेणेकरून या आव्हानांमधून आपण स्वतःला बाहेर काढू शकू.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी १९१६ ला प्रत्यक्षात आपल्या चळवळीला सुरुवात केली. त्यांचे महापरिनिर्वाण १९५६ ला झाले. १९१६ ते १९५६ म्हणजे त्यांनी ४० वर्षे निरंतर संघर्ष करून, आपल्या विचारधारेचा प्रचार व प्रसार करून समाज जीवनावर प्रभाव निर्माण केला. १९१६ साली गाल्डेन बेझंट यांच्या वादकथा सेमिनार मध्ये "कास्ट इन इंडिया, देअर मेकॅनिझम जेनेसिस अँड डेव्हलपमेंट" (भारतातील जाती, त्याची यंत्रणा, उत्पत्ती आणि विकास) या विषयावर प्रबंध वाचून भारतातील जातिव्यवस्थेची परिस्थिती जगासमोर मांडली. कोलंबिया विद्यापीठामध्ये बाबासाहेब जेमतेम ३ वर्षे अभ्यास करित होते. या काळात त्यांनी अर्थशास्त्राशी संबंधित वेगवेगळे २९ अभ्यासक्रम पूर्ण केले. साधारणतः वर्षाला १० या गतीने अभ्यासक्रम पूर्ण केले. बाबासाहेब हे जागतिक कीर्तीचे अर्थतज्ञ, कायदेतज्ञ, समाजशास्त्री होते. त्याचबरोबर संविधान तज्ञही होते. आयुष्यात मिळालेल्या संधीचा भरपूर लाभ घेण्यासाठी बाबासाहेबांनी प्रत्येक क्षण सोन्याचा क्षण माणून अभ्यासासाठीच व्यतीत केला. धनाचा प्रत्येक कण योग्य ठिकाणी लावला. केवळ पदव्या मिळविणे हे त्यांचे ध्येय नव्हते, तर माझ्या समाज बांधवांना गुलामगिरीतून बाहेर काढून सन्मानाचे जीवन कसे जगता येईल, ही त्यांची धडपड होती.

१९२८ मध्ये बाबासाहेबांची विद्वता आणि सामाजिक न्यायाची भूमिका पाहून गव्हर्नरांनी मुंबई लेजिस्लेटीव्ह कॉन्सिलवर त्यांची नियुक्ती केली. या कॉन्सिलवर ते १९२८ ते १९३४ पर्यंत कार्यरत होते. या काळात त्यांनी जमीन महसूल, राज्याचे अबकारी धोरण, बजेट, शिक्षण या विषयावर आपल्या विद्वतेने असेंब्लीत सविस्तर भाषणे दिली. शेतकरी, कामगार, अस्पृश्यांच्या कल्याणा करिता विविध कायद्यांचे मसुदे

तयार केले आणि ते मंजूर करून घेतले. १९२८ साली सायमन कमिशनपुढे साक्ष दिली आणि खालील तीन मागण्या कमिशन पुढे ठेवल्या.

1. प्रौढ मतदान पध्दती
2. स्वतंत्र मतदारसंघाची मागणी
3. राखीव मतदारसंघाची मागणी

त्यातील दोन मागण्या मान्य झाल्या. प्रौढ मतदान पध्दती आणि राखीव मतदार संघाची मागणी मान्य झाली. १९३० आणि १९३२ साली गोलमेज परिषदेमध्ये बाबासाहेबांनी खालील मागण्या प्रभावीपणे मांडल्या.

1. समान नागरिकत्व
2. मूलभूत अधिकार
3. समान अधिकार उपभोगाचे स्वातंत्र्य
4. विधिमंडळात पुरेसे प्रतिनिधित्व
5. नोकऱ्यात पुरेसे प्रतिनिधित्व
6. नुकसान भरपाई
7. विशेष विभागीय दक्षता
8. मंत्रिमंडळात प्रतिनिधित्व

वरील मागण्या मांडून त्यातील काही मागण्या मान्य करून घेतल्या; परंतु महात्मा गांधीच्या विरोधामुळे स्वतंत्र मतदारसंघाची मागणी बाबासाहेबांना सोडावी लागली व त्यातूनच पुणे करार घडला. भारत सरकारच्या १९३५ च्या कायद्यान्वये फेब्रुवारी १९३७ साली पहिल्या सार्वत्रिक निवडणुका झाल्या. १९३६ साली बाबासाहेबांनी (Indian Independent Labour Party) स्वतंत्र मजूर पक्षाची स्थापना केली. त्या पक्षातर्फे मुंबई प्रांतिक विधिमंडळाची निवडणूक लढविली, यामध्ये त्यांनी वेगवेगळ्या जातीतून १७ उमेदवार उभे केले होते. त्यापैकी १५ उमेदवार निवडून आणले हा त्यांचा राजकारणात दुसरा प्रवेश होता. निवडून आलेल्या उमेदवारांपैकी काही महार समाजाचे, काही चांभार समाजाचे, काही मातंग समाजाचे, तर काही भंगी समाजाचे लोक होते. स्वतंत्र मजूर पक्षातर्फे मुंबई लेजिस्लेटीव्ह असेंब्लीमध्ये निवडून आलेल्या प्रतिनिधींनी ५ वर्षे प्रामाणिकपणे कार्य केले. डॉ बाबासाहेब आंबेडकर (Babasaheb Ambedkar) मुंबई विधानमंडळाचे विरोधी पक्षनेता होते. त्यांच्या कामाचा प्रभाव पाहून इंग्रज व्हाईसरॉयने त्यांचेकडे १९४२ साली कामगार खाते सोपविण्यात आले.

२ जुलै १९४२ रोजी त्यांची व्हाईसरॉयच्या (Viceroy) एक्झिक्युटिव्ह कॉन्सिलमध्ये (Executive Council) मजूर मंत्री (Labour Minister) म्हणून नेमणूक करण्यात आली. त्या काळात त्यांनी श्रम खाते, सार्वजनिक बांधकाम, सिंचन व ऊर्जा इ. खाते सांभाळली. याच काळात त्यांनी पाण्याचे नियोजन, विद्युत उर्जा, धरणे व आर्थिक नियोजन याकरिता अलौकिक कार्य केले. याच काळात त्यांनी तीन प्रशासकीय आस्थापना निर्माण केल्या.

1. सेंट्रल वॉटरवेज
2. इरीगेशन अँड नेव्हीगेशन कमिशन (धरणे)
3. सेंट्रल टेक्नीकल पॉवर बोर्ड

यामध्ये विशेषतः जलसंपत्ती विकासासाठी नदी खोरे, पानलोट क्षेत्र, जलप्रकल्पाची उभारणी करण्यासाठी नदी खोरे प्राधिकरण ही प्रशासकीय व्यवस्था असावी अशा अनेक योजना मांडल्या. १९४२ साली स्वतंत्र मजूर पक्षातर्फे क्रिप्स मिशनपुढे अस्पृश्यांची राजकीय कैफीयत बाबासाहेबांनी मांडली. तेव्हा क्रिप्स साहेब म्हणाले "मजूर पक्ष काही जातीय राजकारणाचा पाठपुरावा करू शकत नाही. तुम्ही दुसऱ्या जातीय संस्थेतर्फे कैफीयत मांडा." ही घटना दिल्लीत घडली. त्यावेळी बाबासाहेबांनी सर्व पुढाऱ्यांना तारा पाठवून बोलावून घेतले आणि सर्व परिस्थिती त्यांच्यापुढे ठेवून स्वतंत्र मजूर पक्ष बरखास्त करून ऑल इंडिया शेड्युल्ड कास्ट फेडरेशन निर्माण करण्याचा मनोदय व्यक्त केला. नागपूर या ठिकाणी जंगी परिषद भरवून १८ व १९ जुलै १९४२ रोजी शेड्युल्ड कास्ट फेडरेशनची स्थापना केली. त्या परिषदेमध्ये काही ठराव पास करण्यात आले.

- 1) क्रिप्स योजना अस्पृश्यांना नापसंत आहे.
- 2) घटना परिषद लवकरच भरविण्यात यावी.
- 3) अस्पृश्यांच्या संरक्षणाची तरतूद घटनेत असावी. पब्लिक सर्व्हिस कमिशन, मोठ्या अधिकाराच्या जागा, कायदेमंडळ व स्थानिक स्वराज्य संस्थांमध्ये पुरेसे प्रतिनिधित्व
- 4) अस्पृश्यांच्या वेगळ्या वसाहती असाव्यात.
- 5) ऑल इंडिया शेड्युल्ड कास्ट फेडरेशनची स्थापना एक प्रमुख राजकीय पक्ष म्हणून करणे.

नागपूरच्या या शेड्युल्ड कास्ट फेडरेशनच्या अधिवेशन प्रसंगी एक हितोपदेश दिला "शिक्षित व्हा, चळवळ करा (लढा उभारा) संघटित व्हा." आत्मविश्वास बाळगा आणि कधीही धीर सोडू नका. हिंदू आणि मुसलमानांप्रमाणेच दलित वर्गालाही शासनामध्ये योग्य तो वाटा कायद्याने मिळाला पाहिजे. हे प्राप्त करून घेण्यासाठी एका निशानाखाली संघटित झाले पाहिजे.

१९४६ साली ब्रिटिशांनी भारताला स्वातंत्र्य देऊन भारताला कायमचे मित्र करणे, असे धोरण आखले.

1. ब्रिटिश व भारत यांनी मैत्रीच्या पायावर भारताचे संविधान तयार करावे.
2. त्यासाठी संविधान समिती निर्माण करावी.
3. संविधान तयार होईपर्यंत भारताचा राज्यकारभार एक कार्यकारी मंडळ करून चालवावे. संविधान निर्माण करण्यासाठी संविधान सभा निर्माण करावी. संविधान सभेचे सदस्य प्रांतिय विधीमंडळाच्या निर्वाचित सदस्याद्वारे नियुक्त करण्यात यावे.

"डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी राष्ट्र उभारणीसाठी जे अनमोल व महान कार्य केले, तरीही काँग्रेसने संविधान सभेमध्ये येण्यासाठी तीव्र विरोध केला." शेवटी बाबासाहेबांनी बंगालच्या खुलना व जसौर जिल्ह्यातील निर्वाचित सदस्यांच्या पाठिंब्यावर संविधान सभेमध्ये प्रवेश मिळविला. संविधान बनण्यापूर्वीच बाबासाहेबांनी "स्टेट्स अँड मायनॉरिटीज" हे संविधान लिहून संविधान सभेला दिले होते. भारत पाकिस्तान फाळणीमध्ये बाबासाहेबांचे संविधान सभेचे सदस्यत्व रद्द झाले होते. परंतु, संविधान बनविण्यासाठी काँग्रेसकडेही बाबासाहेबांसारखी विद्वत्ता असलेला तज्ञ व्यक्ती नव्हता. शेवटी नाईलाजास्तव बाबासाहेबांना संविधान सभेवर घेण्यात आले व मसुदा समितीचे अध्यक्ष झाले. त्यांनी २ वर्षे ११ महिने व १८ दिवसात संविधान तयार केले.

१९४७ साली भारताला स्वातंत्र्य मिळाले आणि दुसरी महत्त्वाची बाब म्हणजे भारत पाकिस्तान फाळणी झाली. फाळणी झाल्यामुळे भारतामध्ये ज्या महत्त्वाच्या तीन शक्ती होत्या एक म्हणजे बलाढ्य

काँग्रेस, दुसरी म्हणजे बॅ. जीनाची मुस्लीम लीग आणि तिसरी म्हणजे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची शेड्युलड कास्ट फेडरेशन. भारत पाकिस्तान फाळणीमुळे बॅ. जीनाची मुस्लीम लीग ही पाकिस्तानात गेली. त्यामुळे भारतात फक्त दोन शक्ती उरल्या त्या म्हणजे एक काँग्रेस आणि दुसरी म्हणजे डॉ. बाबासाहेबांची "शेड्युलड कास्ट फेडरेशन." अशा परिस्थितीत आता गप्प बसून चालणार नाही. आपल्याला राजकीय सत्ता मिळाल्याशिवाय आपला सामाजिक व धार्मिक उद्धार होणे अशक्य आहे. राजकीय सत्ता हे एक प्रभावी शस्त्र आहे. राजकीय सत्ता हस्तगत करायची असेल, तर केवळ शेड्युलड कास्ट च्या मतावर राजकीय सत्ता मिळणार नाही, म्हणून पुढील रणनीती बनविण्यासाठी शेड्युलड कास्ट फेडरेशनची बैठक बोलावली.

दि. ३० सप्टेंबर १९५६ रोजी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या अध्यक्षतेखाली दिल्लीला शेड्युलड कास्ट फेडरेशनची कार्यकारीणीची बैठक झाली. त्या ठिकाणी काही महत्वाचे ठराव पास करण्यात आले. सगळ्यात महत्वाचा ठराव म्हणजे दलित फेडरेशन या राजकीय पक्षाऐवजी "अखिल भारतीय रिपब्लिकन पार्टी " या नावाचा राजकीय पक्ष स्थापण्याचा महत्वाचा निर्णय घेण्यात आला. दुसरा निर्णय म्हणजे आगामी सार्वत्रिक निवडणुकी पूर्वीच काँग्रेस पक्षास विरोधी अशी एकच संयुक्त आघाडी निर्माण करण्याची वेळ आलेली आहे. एवढेच नव्हे, तर काँग्रेस विरोधी मतदारांना एकाच संघटनेमध्ये आणून, एक राजकीय पक्ष निर्माण करण्याची आवश्यकता आहे. त्यामध्ये विशेषतः भारतातील मानलेल्या अस्पृश्य जाती (अनु. जाती) , वन्य जाती (अनु. जमाती) व इतर मागासलेला समाज (ओ.बी.सी.) हे समान अंतःकरणाचे घटक आहेत. त्यांच्या परिषदा घेऊन "नवा भारतीय रिपब्लिकन पक्ष" स्थापन करण्याचे ठरले. त्यासाठी "हुकूमशाही विरुद्ध लोकशाही" दर्शविणारे उदबोधक घोषणा तयार केल्या होत्या.

"आता रस्ते दोनच, एक काँग्रेस हुकूमशाहीचा, दुसरा लोकशाहीचा भारतीयांनो मग कोणता रस्ता हवा." ही रणनीती आणि रिपब्लिकन पक्षाची घटना ही बाबासाहेबांनी तयार केली होती. त्याच्या प्रिअॅम्बलमध्ये स्वातंत्र्य, समता आणि बंधुता या तत्त्वावर हा पक्ष आधारलेला राहिल, असे नमूद केले. परंतु, रिपब्लिकन पक्ष स्थापन होण्याआधीच डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे महापरिनिर्वाण ६ डिसेंबर १९५६ साली झाले आणि बाबासाहेबांच्या हयातीत नवा रिपब्लिकन पक्ष स्थापन होऊ शकला नाही. बाबासाहेबांच्या महापरिनिर्वाणानंतर त्यांच्या अनुयायांनी ३ ऑक्टोबर १९५७ रोजी नागपूरच्या दीक्षाभूमीवर आर.पी.आय. ची रितसर स्थापना केली.

१९५७ साली लोकसभेची दुसरी सार्वत्रिक निवडणूक झाली ही निवडणूक शेड्युलड कास्ट फेडरेशन या पक्षातर्फे लढविली. या निवडणुकीत संपूर्ण देशातील शे. कां. फेडरेशनचे ९ खासदार आणि ३१ आमदार निवडून आले होते. या ९ खासदारांमध्ये नासिकमधून दादासाहेब गायकवाड, कोपरगांवमधून बी. सी. कांबळे, मध्य मुंबईतून जी. के. माने, पुण्यातून बी. डी. साळुंखे, कोल्हापूरमधून एस. के. दिघे, नांदेडमधून हरिहर सोनुले, तसेच मद्रास प्रांतातून चिंगलपूरमधून एन. शिवराज, कर्नाटक चिकोडीमधून दत्ता कट्टी, गुजरात अहमदाबादमधून करनदास परमार हे निवडून आले होते. तसेच विविध राज्याच्या विधानसभेमध्ये महाराष्ट्रातून १० आमदार व पंजाब प्रांतातून ५ आमदार, मद्रास प्रांतातून ३ आमदार मैसूर कर्नाटक राज्यातून २ आमदार ,आंध्र मधून १ आमदार गुजरातमधून २ आमदार असे एकूण ३१ आमदार निवडून आले होते. या निवडणुकीमध्ये शे. का. फेडरेशनला २६ लाखांच्यावर मते मिळाली होती. राष्ट्रीय पातळीवरील काँग्रेस, सी.पी.आय., प्रजा समाजवादी पार्टी व चौथ्या क्रमांकावर शे. का. फेडरेशनला राष्ट्रीय आयोगाने राष्ट्रीय पातळीवर मान्यताप्राप्त घोषित केले होते. हत्ती हे चिन्ह आयोगाने निर्धारित केले होते. १९५२ साली पहिल्या सार्वत्रिक निवडणुकीमध्ये शे. का. फेडरेशनला २१ लाख मते मिळाली होती. १९५७

साली २६ लाख मते, १९६२ साली आर.पी.आय.ला ३२ लाख मते मिळाली होती. १९६७ साली ३७ लाख मते मिळाली. १९७१ साली ६ लाख २५ हजार, १९७७ साली ७ लाख ९५ हजार, १९८० साली ६ लाख २५ हजार आणि १९८४ साली २ लाख ४६ मते मिळाली होती. ५२ ते १९६७ पर्यंत आर. पी. आय. हा राष्ट्रीय पातळीवरील मान्यताप्राप्त पक्ष होता. १९६७ नंतर राष्ट्रीय मान्यता संपली होती. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी आर. पी. आय.च्या घटनेमध्ये सर्व अस्पृश्य जाती (अनु. जाती) वन्य जाती (अनु.जमाती) ओ.बी.सी. (अन्य मागासवर्ग) या घटकांचा समावेश असेल ,असे घोषित केले होते. परंतु, १९५७ साली आर. पी. आय. ची रितसर स्थापना झाल्यावर केवळ शेड्युल्ड कास्ट पुरताच हा पक्ष मर्यादित राहिला. इतर घटकांना जोडण्यासाठी कुणीही प्रयत्न केला नाही. म्हणून आर. पी. आय. ला हे अपयश आले. आपल्याला सर्व घटकांना (बाबासाहेबांच्या अपेक्षेप्रमाणे) जोडायचे असेल ,तर वैचारिक पातळीच्या आधारावर प्रशिक्षित कार्यकर्त्यांच्या माध्यमातूनच जोडता येईल. त्यासाठी बाबासाहेबांनीही (Training for Entrance to Politics) हे ट्रेनिंग स्कूल सुरू केले होते. परंतु, बाबासाहेब गेल्यानंतर ते बंद पडले. खरोखर राजकारणात जर यशस्वी व्हायचे असेल, तर कार्यकर्त्यांना प्रशिक्षण दिले पाहिजे. प्रशिक्षित कार्यकर्त्यांशिवाय पक्षबांधणी किंवा संघटन बांधणी होऊ शकत नाही. प्रशिक्षित कार्यकर्त्यांच्या माध्यमातून संघटन निरंतर काळ टिकते व पक्ष बांधणी मजबूत होऊ शकते. तरच राजकीय यश मिळू शकते.

डॉ बाबासाहेब आंबेडकर यांचे भारतातील शिक्षणात योगदान

डॉ.बालाजी रंगनाथराव लाहोरकर
प्राचार्य

श्रीमती सिंधुताई जाधव कला आणि विज्ञान महाविद्यालय
मेहकर जि बुलडाणा

प्रस्तावना:

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, हे एक प्रख्यात भारतीय न्यायशास्त्रज्ञ, समाजसुधारक आणि राजकारणी आहेत, यांनी भारतातील शिक्षण क्षेत्रात महत्त्वपूर्ण योगदान दिले आहे. त्यांनी भारतातील उपेक्षित आणि शोषित समाजाच्या, विशेषतः दलित (जे की, पूर्वी अस्पृश्य म्हणून ओळखले जाणारे) यांच्या उत्थान आणि सक्षमीकरणात महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावली. आंबेडकरांनी त्यांच्या संपूर्ण आयुष्यात शिक्षणाचे महत्त्व सशक्तीकरण, सामाजिक न्याय आणि समानतेचे साधन म्हणून सांगितले. मध्य प्रदेशातील महु येथील दलित कुटुंबात जन्मलेल्या बाबासाहेबांना त्यांच्या जातीय पार्श्वभूमीमुळे लहानपणापासूनच भेदभाव आणि सामाजिक बहिष्काराचा सामना करावा लागला. अनेक आव्हानांचा सामना करूनही, त्यांनी निर्धारने आपले शिक्षण घेतले, भारत आणि परदेशातील प्रतिष्ठित संस्थांमधून अनेक पदव्या मिळवल्या. आंबेडकरांनी भारतीय संविधानाचा मसुदा तयार करण्यात अत्यंत महत्त्वाची भूमिका बजावली, मसुदा समितीचे अध्यक्ष म्हणून त्यांनी काम केले. त्यांनी संविधानात मूलभूत हक्क, सामाजिक न्याय आणि समानतेच्या तरतुदींचा समावेश सुनिश्चित केला आणि भारताच्या लोकशाही आणि धर्मनिरपेक्ष आचारसंहितेचा पाया घातला. आंबेडकरांच्या संविधानातील योगदानांमध्ये अस्पृश्यता निर्मूलन, दलित आणि इतर उपेक्षित गटांना शिक्षण आणि सार्वजनिक नोकऱ्यांमध्ये आरक्षण आणि सामाजिक आणि आर्थिक न्यायाचा प्रसार यांचा समावेश आहे.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचा वारसा भारतातील आणि जगभरातील समाजसुधारक, कार्यकर्ते आणि विद्वानांच्या पिढ्यांना आजही प्रेरणा देत आहे. सामाजिक न्याय, समानता आणि मानवी हक्कांवरील त्यांची शिकवण भेदभाव आणि अन्यायाविरुद्धच्या लढ्यात नेहमीच प्रासंगिक राहते. आंबेडकरांचा जन्मदिवस, 14 एप्रिल हा भारतामध्ये आंबेडकर जयंती म्हणून साजरा केला जातो, त्यांच्या राष्ट्रासाठी दिलेल्या योगदानाचा सन्मान केला जातो आणि त्यांच्या सामाजिक सुधारणा आणि समानतेच्या आदर्शांना वचनबद्धतेची पुष्टी केली जाते. आंबेडकरांच्या शैक्षणिक कामगिरीमध्ये बॉम्बे विद्यापीठ, न्यूयॉर्कमधील कोलंबिया विद्यापीठ आणि लंडन स्कूल ऑफ इकॉनॉमिक्समधून कायदा, अर्थशास्त्र आणि राज्यशास्त्र या विषयातील पदव्यांचा समावेश आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे एक दूरदर्शी नेते आणि समाजसुधारक होते ज्यांनी आपले जीवन उपेक्षित समाजाच्या उन्नतीसाठी आणि सक्षमीकरणासाठी समर्पित केले. भारतीय समाजासाठी, विशेषतः कायदा, शिक्षण आणि सामाजिक न्याय या क्षेत्रातील त्यांचे योगदान, समानता, लोकशाही आणि सर्वसमावेशक विकासासाठी राष्ट्राच्या शोधाला आकार देत आहे. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शिक्षणाबद्दलचे विचार आणि उपेक्षित समुदायांसाठी शैक्षणिक संधींना प्रोत्साहन देण्यासाठी त्यांनी केलेल्या प्रयत्नांचा संशोधकाने येथे शोध आहे:

(1) सक्षमीकरणासाठी शिक्षण:

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा असा विश्वास होता की शिक्षण ही उपेक्षित समुदायांना, विशेषतः दलितांना सामाजिक दडपशाही आणि भेदभावाच्या बंधनातून मुक्त करण्याची गुरुकिल्ली आहे. सामाजिक पदानुक्रमांना आव्हान देण्यासाठी आणि त्यांचे हक्क सांगण्यासाठी आवश्यक ज्ञान, कौशल्ये आणि गंभीर विचार क्षमता असलेल्या व्यक्तींना सक्षम करण्याचे साधन म्हणून त्यांनी शिक्षणाकडे पाहिले. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या मते, शिक्षण म्हणजे केवळ शैक्षणिक पात्रता संपादन करणे नव्हे तर उपेक्षित गटांमध्ये स्वाभिमान, प्रतिष्ठा आणि आत्मविश्वास वाढवणे. व्यक्तींच्या सर्वांगीण विकासाला चालना देणाऱ्या आणि सामाजिक, आर्थिक आणि राजकीय जीवनात सक्रियपणे सहभागी होण्यासाठी त्यांना तयार करणाऱ्या शिक्षण पद्धतीचा त्यांनी पुरस्कार केला. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी शिक्षणाला सक्षमीकरणाचे एक सशक्त साधन मानले, विशेषतः भारतातील दलितांसारख्या उपेक्षित आणि अत्याचारित समुदायांसाठी. आंबेडकरांनी आयुष्यभर सामाजिक असमानता, भेदभाव आणि दडपशाहीच्या साखळ्या तोडण्यासाठी शिक्षणाच्या परिवर्तनीय क्षमतेवर भर दिला. सशक्तीकरण म्हणून शिक्षणाकडे पाहण्याचा त्यांचा दृष्टीकोन येथे आहे:

ज्ञान आणि कौशल्यांसह व्यक्तींचे सक्षमीकरणासाठी शिक्षण: डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा असा विश्वास होता की व्यक्तींना सन्मानाचे, स्वाभिमानाचे आणि परिपूर्ण जीवन जगण्यासाठी आवश्यक ज्ञान, कौशल्ये आणि क्षमतांनी सुसज्ज करण्यासाठी शिक्षण आवश्यक आहे. शिक्षण हे अज्ञान, अंधश्रद्धा आणि जाति-आधारित भेदभाव आणि दडपशाही कायम ठेवणाऱ्या सामाजिक पूर्वग्रहांपासून व्यक्तींना मुक्त करण्याचे साधन असल्याचे त्यांनी ओळखले. शिक्षणाच्या माध्यमातून, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी उपेक्षित समुदायांना आव्हान देण्यासाठी आणि सामाजिक अडथळ्यांवर मात करण्यासाठी, त्यांना त्यांचे हक्क, आकांक्षानुसार समाजात स्थापित करण्यास सक्षम बनविण्याचा प्रयत्न केला.

तर्कशुद्धता आणि सामाजिक चेतनेसाठी शिक्षण: डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी अशा शिक्षण पद्धतीचा पुरस्कार केला ज्याने केवळ शैक्षणिक ज्ञान दिले नाही तर विद्यार्थ्यांमध्ये टीकात्मक विचार, तर्कशुद्धता आणि सामाजिक चेतना देखील वाढवली. त्यांचा असा विश्वास होता की शिक्षणाने व्यक्तींना प्रचलित सामाजिक नियमांवर प्रश्न विचारण्यास, अन्यायकारक प्रथांना आव्हान देण्यासाठी आणि सामाजिक सुधारणेसाठी प्रोत्साहन दिले पाहिजे. गंभीर जागरूकता आणि चेतना वाढवून, शिक्षण व्यक्तींना दडपशाही, असमानता आणि शोषण ओळखण्यास आणि त्यांचा प्रतिकार करण्यास सक्षम बनवू शकते, त्यांना सामाजिक न्याय आणि मानवी हक्कांच्या लढ्यात सक्रियपणे सहभागी होण्यासाठी सक्षम बनवू शकते.

स्वाभिमान आणि प्रतिष्ठेला प्रोत्साहन देण्यासाठी शिक्षण: उपेक्षित समुदायांमध्ये, विशेषतः दलितांमध्ये स्वाभिमान, प्रतिष्ठा आणि आत्मविश्वास निर्माण करण्यात शिक्षणाने महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावली, ज्यांना दीर्घकाळ सामाजिक अधोगती आणि अपमान सहन करावा लागला. आंबेडकरांनी शिक्षणाकडे अत्याचारित व्यक्तींचा आत्मसन्मान आणि ओळख पुनर्संचयित करण्याचे साधन म्हणून पाहिले, त्यांना त्यांची योग्यता सांगण्यासाठी आणि समान वागणूक देण्याची मागणी केली. शिक्षणाद्वारे, उपेक्षित समुदाय जाती-आधारित भेदभावाच्या मानसिक बंधनांपासून मुक्त होऊ शकतात आणि त्यांच्या सामाजिक-आर्थिक आणि राजकीय सशक्तीकरणात योगदान देऊन त्यांच्या अंतर्भूत प्रतिष्ठेची आणि मानवतेची प्रतिपादन करू शकतात.

समान शैक्षणिक संधींचा पुरस्कार करणे: डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी जात, लिंग किंवा सामाजिक-आर्थिक पार्श्वभूमीची पर्वा न करता समाजातील सर्व घटकांसाठी समान शैक्षणिक संधींसाठी अथक मोहीम

चालवली. शैक्षणिक संस्थांमधील भेदभाव दूर करण्यासाठी आणि उपेक्षित गटांना दर्जेदार शिक्षण मिळावे यासाठी त्यांनी धोरणे आणि सुधारणांची वकिली केली. दलित, अनुसूचित जाती आणि अनुसूचित जमातींसह ऐतिहासिकदृष्ट्या वंचित समुदायांचे प्रतिनिधित्व आणि शिक्षणात प्रवेश वाढवण्याच्या उद्देशाने भारतीय राज्यघटनेतील शैक्षणिक आरक्षणाच्या तरतुदी आणि सकारात्मक कृतीचा समावेश करण्यात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे प्रयत्न महत्त्वपूर्ण ठरले.

(2) शिक्षणाची समान संधी:

उपेक्षित समुदायांना शिक्षणापर्यंत पोहोचण्यात येणारे प्रणालीगत अडथळे ओळखून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी जात, लिंग किंवा सामाजिक आर्थिक पार्श्वभूमी काहीही असो, सर्वांसाठी समान शैक्षणिक संधींसाठी मोहीम राबवली. त्यांनी भेदभाव दूर करण्यासाठी आणि उपेक्षित गटांना शिक्षण उपलब्ध होईल याची खात्री करण्यासाठी धोरणे आणि सुधारणांची वकिली केली. मसुदा समितीच्या अध्यक्षपदाच्या भूमिकेतून भारतीय राज्यघटनेतील शैक्षणिक आरक्षणाच्या तरतुदी आणि सकारात्मक कृतीचा समावेश करण्यात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा मोठा वाटा होता. आरक्षण धोरणे म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या या तरतुदींचा उद्देश दलित, अनुसूचित जाती आणि अनुसूचित जमातींसह ऐतिहासिकदृष्ट्या वंचित गटांसाठी प्रतिनिधित्व आणि शिक्षणात प्रवेश वाढवणे आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे भारतातील दलित (पूर्वी अस्पृश्य म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या) सारख्या उपेक्षित आणि अत्याचारित समुदायांसाठी, शिक्षणाच्या समान प्रवेशासाठी एक कट्टर समर्थक होते. आंबेडकरांनी आयुष्यभर मुक्ती, सशक्तीकरण आणि सामाजिक परिवर्तनाचे साधन म्हणून शिक्षणाच्या महत्त्वावर जोर दिला. शिक्षणाच्या प्रवेशाविषयीच्या त्यांच्या मतांचे येथे एक अन्वेषण आहे:

शिक्षणासाठी सार्वत्रिक प्रवेश: डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा असा विश्वास होता की, जात, लिंग, धर्म किंवा सामाजिक-आर्थिक स्थितीची पर्वा न करता समाजातील सर्व सदस्यांना शिक्षण उपलब्ध असले पाहिजे. त्यांनी असा युक्तिवाद केला की समाजातील कोणत्याही घटकाला शिक्षण नाकारल्याने सामाजिक विषमता, अन्याय आणि अत्याचार कायम राहतात. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी जाती-आधारित भेदभाव, गरिबी आणि सामाजिक कलंक यांसारख्या अडथळ्यांना दूर करण्याच्या गरजेवर भर देऊन गुणवत्तापूर्ण शिक्षणाचा सार्वत्रिक प्रवेश सुनिश्चित करण्यासाठी धोरणे आणि सुधारणांचा पुरस्कार केला.

शैक्षणिक आरक्षण: दलित आणि इतर उपेक्षित गटांना शिक्षणात प्रवेश घेताना होणारा पद्धतशीर भेदभाव ओळखून, आंबेडकरांनी शैक्षणिक संस्थांमध्ये त्यांचे प्रतिनिधित्व आणि सहभाग वाढवण्यासाठी आरक्षण आणि सकारात्मक कृती धोरणे लागू करण्याचा पुरस्कार केला. भारतीय राज्यघटनेच्या मसुदा समितीचे अध्यक्ष या नात्याने, आंबेडकरांनी अनुसूचित जाती (SC) आणि अनुसूचित जमाती (एसटी) च्या शैक्षणिक आणि आर्थिक हितसंबंधांना प्रोत्साहन देण्यासाठी अनुच्छेद 15(4) आणि अनुच्छेद 46 मध्ये शैक्षणिक आरक्षणाच्या तरतुदींचा समावेश करण्यात महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावली.

उच्च शिक्षणासाठी समान संधी: डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी उपेक्षित समाजातील व्यक्तींना उच्च शिक्षणाच्या समान संधी उपलब्ध करून देण्याच्या महत्त्वावर भर दिला, ज्यामुळे त्यांना त्यांच्या शैक्षणिक आकांक्षा पूर्ण करण्यास आणि त्यांच्या पूर्ण क्षमतेची जाणीव करून देण्यास सक्षम केले. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी शैक्षणिक संस्था, शिष्यवृत्ती आणि दलित विद्यार्थ्यांच्या विद्यापीठांमध्ये आणि व्यावसायिक

महाविद्यालयांमध्ये प्रवेश सुलभ करण्यासाठी सहाय्य यंत्रणा स्थापन करण्याची वकिली केली, जिथे त्यांचे ऐतिहासिकदृष्ट्या कमी प्रतिनिधित्व केले गेले होते.

सामाजिक सक्षमीकरणासाठी दर्जेदार शिक्षण: डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी शिक्षणाकडे केवळ ज्ञान आणि कौशल्ये मिळवण्याचे साधन नव्हे तर सामाजिक सक्षमीकरण, स्वाभिमान आणि सन्मानाचे साधन म्हणून पाहिले. त्यांचा असा विश्वास होता की शिक्षणामुळे व्यक्तींना सामाजिक पदानुक्रमांना आव्हान देण्यास, त्यांचे हक्क सांगण्यासाठी आणि सामाजिक सुधारणेचे समर्थन करण्यास सक्षम होऊ शकते. शिक्षणाच्या माध्यमातून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी उपेक्षित समुदायांची सामाजिक-आर्थिक स्थिती उंचावण्यासाठी, त्यांना गरिबी, शोषण आणि सामाजिक भेदभावाच्या चक्रातून मुक्त होण्यासाठी सक्षम बनवण्याचा प्रयत्न केला.

राष्ट्र उभारणीत शिक्षणाची भूमिका: डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी राष्ट्रनिर्मिती आणि सामाजिक प्रगतीमध्ये शिक्षणाची महत्त्वाची भूमिका ओळखली. समता, न्याय आणि बंधुत्वाच्या तत्वांवर आधारित लोकशाही, सर्वसमावेशक आणि प्रगतीशील समाजाच्या निर्मितीसाठी सुशिक्षित नागरिक आवश्यक आहे, असा त्यांचा विश्वास होता. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी शिक्षणाची कल्पना सामाजिक परिवर्तनासाठी उत्प्रेरक म्हणून केली, नागरिकत्वाची संस्कृती, सामाजिक जबाबदारी आणि राष्ट्रासमोरील सामाजिक आणि आर्थिक आव्हानांना तोंड देण्यासाठी सामूहिक कृती निर्माण केली.

(3) सामाजिक सुधारणेत शिक्षणाची भूमिका:

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी शिक्षणाकडे समाजसुधारणा आणि परिवर्तनाचे उत्प्रेरक मानले. त्यांचा असा विश्वास होता की शिक्षण व्यक्ती आणि समुदायांमध्ये जागरूकता, प्रबोधन आणि सामाजिक चेतना वाढवून जाती-आधारित भेदभाव आणि अस्पृश्यता यांसारख्या प्रतिगामी सामाजिक नियमांना आणि प्रथांना आव्हान देऊ शकते. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी आपल्या लिखाणातून, भाषणातून आणि सक्रियतेच्या माध्यमातून शैक्षणिक संस्था आणि समाजातील जातीय भेदभाव निर्मूलनाचा पुरस्कार केला. त्यांनी सर्वसमावेशक शिक्षणाच्या गरजेवर भर दिला ज्याने, सामाजिक एकसंधता वाढवली आणि समानता आणि न्यायाची संस्कृती वाढवली. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी सामाजिक सुधारणा आणि परिवर्तनामध्ये शिक्षणाच्या महत्त्वाच्या भूमिकेवर भर दिला. आयुष्यभर, त्यांनी सामाजिक अन्यायांना आव्हान देण्यासाठी, उपेक्षित समुदायांना सशक्त करण्यासाठी आणि अधिक न्याय्य आणि न्याय्य समाजाला चालना देण्यासाठी उत्प्रेरक म्हणून शिक्षणाचा पुरस्कार केला. सामाजिक सुधारणेत शिक्षणाच्या भूमिकेबद्दलच्या त्यांच्या मतांचा येथे शोध आहे:

शिक्षणाद्वारे सशक्तीकरण: डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा असा विश्वास होता की, व्यक्तींना, विशेषतः उपेक्षित आणि पिडीत समाजातील लोकांना, ज्ञान, कौशल्ये आणि आत्मविश्वासाने सामाजिक उतरंडांना आव्हान देण्यासाठी आणि त्यांचे हक्क सांगण्यासाठी शिक्षण आवश्यक आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी शिक्षणाकडे अज्ञान, अंधश्रद्धा आणि भारतीय समाजातील जाती-आधारित भेदभाव, अस्पृश्यता आणि सामाजिक विषमता कायम ठेवणाऱ्या सामाजिक पूर्वग्रहांपासून मुक्तीचे साधन म्हणून पाहिले.

तर्कशुद्धता विचार आणि सामाजिक जाणीव वाढवणे: डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी अशा शिक्षण व्यवस्थेची वकिली केली जी अभ्यासकांमध्ये टीकात्मक विचार, तर्कशुद्धता आणि सामाजिक जाणीवेला प्रोत्साहन देते. त्यांचा असा विश्वास होता की शिक्षणाने व्यक्तींना प्रचलित सामाजिक नियमांवर प्रश्नचिन्ह

निर्माण करण्यास सक्षम केले पाहिजे, अन्यायकारक प्रथांना आव्हान दिले पाहिजे आणि सामाजिक सुधारणेचा पुरस्कार केला पाहिजे. गंभीर चेतना वाढवून, शिक्षण व्यक्तींना दडपशाही, असमानता आणि शोषण ओळखण्यास आणि प्रतिकार करण्यास सक्षम बनवू शकते, ज्यामुळे सामाजिक न्याय आणि मानवी हक्कांसाठी व्यापक संघर्षात योगदान होते.

जाती-आधारित भेदभावाला आव्हान देणे: डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या शैक्षणिक तत्त्वज्ञानाच्या मध्यवर्ती उद्दिष्टांपैकी एक म्हणजे भारतीय समाजात खोलवर रुजलेल्या जाती-आधारित भेदभाव आणि अस्पृश्यतेला आव्हान देणे. विविध पार्श्वभूमीतील व्यक्तींमध्ये समानता, बंधुता आणि सामाजिक एकता वाढवून शिक्षणामुळे जातिव्यवस्था नष्ट होऊ शकते, असा त्यांचा विश्वास होता. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी सर्वसमावेशक शिक्षणाचा पुरस्कार केला ज्याने व्यक्तींना त्यांची जात किंवा सामाजिक स्थिती विचारात न घेता शिकण्याची आणि वैयक्तिक विकासाची समान संधी दिली. त्यांनी जातीय भेदभाव व भेदभावमुक्त शैक्षणिक वातावरण निर्माण करण्याची गरज प्रतिपादित केली.

सामाजिक एकोपा आणि सुसंवाद वाढवणे: डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी विविध समुदायांमध्ये सामाजिक एकोपा, सौहार्द आणि एकता वाढविण्याचे माध्यम म्हणून शिक्षणाकडे पाहिले. त्यांचा असा विश्वास होता की शिक्षणामुळे विविध जाती, धर्म आणि पार्श्वभूमीतील व्यक्तींमध्ये सहानुभूती, समजूतदारपणा आणि परस्पर आदर वाढू शकतो. शिक्षणाच्या माध्यमातून, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी विशेषाधिकारप्राप्त आणि उपेक्षित समुदायांमधील फूट कमी करण्याचा प्रयत्न केला, सामाजिक एकात्मतेला प्रोत्साहन दिले आणि सामान्य हितासाठी सामूहिक कृती केली.

न्याय्य आणि समतावादी समाजाची निर्मिती: डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी समानता, स्वातंत्र्य आणि बंधुत्वाच्या तत्त्वांवर आधारित न्याय्य, समतावादी आणि लोकशाही समाज निर्माण करण्यासाठी शिक्षणाला परिवर्तनकारी शक्ती म्हणून पाहिले. त्यांचा असा विश्वास होता की शिक्षणामुळे व्यक्तींना अन्यायाला आव्हान देण्यासाठी आणि संसाधने आणि संधींच्या अधिक न्याय्य वितरणासाठी सक्षम बनवून सामाजिक सुधारणेचा पाया घातला जाऊ शकतो. सामाजिक सुधारणेचे साधन म्हणून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची शिक्षणाची दृष्टी सर्वसमावेशक, परिवर्तनशील शिक्षण प्रणालींना प्रोत्साहन देण्यासाठी प्रयत्नांना प्रेरणा देत आहे जी व्यक्ती आणि समुदायांना अधिक न्याय्य आणि न्याय्य जगासाठी कार्य करण्यास सक्षम करते.

(4) शैक्षणिक संस्थांची स्थापना:

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी उपेक्षित समुदायांना दर्जेदार शिक्षण देण्यासाठी आणि त्यांच्या सामाजिक आणि आर्थिक उन्नतीला चालना देण्यासाठी शैक्षणिक संस्थांची स्थापना केली. आंबेडकरांनी 1945 मध्ये स्थापन केलेली पीपल्स एज्युकेशन सोसायटी (पीईएस) हे एक उल्लेखनीय उदाहरण आहे, ज्याचा उद्देश समाजातील सर्व घटकांना, विशेषतः दलित आणि इतर अत्याचारित गटांना शिक्षण देणे हा आहे. गुजरातमधील डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मुक्त विद्यापीठ (BAOU), वंचित आणि कष्टकरी वर्गातील विद्यार्थ्यांना लवचिक शिक्षणाच्या संधी उपलब्ध करून देण्यासाठी दूरस्थ शिक्षण कार्यक्रम ऑफर करते, ज्यामुळे त्यांना त्यांच्या इतर जबाबदाऱ्यांमध्ये समतोल साधत उच्च शिक्षण घेता येते. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी भारतातील उपेक्षित आणि शोषित समाजाला, विशेषतः दलितांना दर्जेदार शिक्षण देण्याच्या उद्देशाने शैक्षणिक संस्था स्थापन करण्यात महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावली. आंबेडकरांनी त्यांच्या संपूर्ण

आयुष्यात शिक्षणाचे महत्त्व सशक्तीकरण, सामाजिक न्याय आणि समानतेचे साधन म्हणून सांगितले. शैक्षणिक संस्थांच्या स्थापनेतील त्यांनी केलेल्या प्रयत्नांचा शोध येथे आहे:

पीपल्स एज्युकेशन सोसायटी (पीईएस): डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी 1945 मध्ये समाजातील सर्व घटकांना, विशेषतः दलित आणि इतर अत्याचारित गटांना शिक्षण देण्याच्या उद्देशाने पीपल्स एज्युकेशन सोसायटी (पीईएस) ची स्थापना केली. PES ने शाळा आणि महाविद्यालयांच्या नेटवर्कद्वारे सर्वसमावेशक शिक्षण आणि सामाजिक सुधारणांना चालना देण्यावर लक्ष केंद्रित केले. उपेक्षित समुदायांना परवडणारे आणि सुलभ शिक्षण देण्यासाठी PES ने मुंबईतील सिद्धार्थ कला, विज्ञान आणि वाणिज्य महाविद्यालय आणि औरंगाबाद, महाराष्ट्रातील मिलिंद महाविद्यालय यांसारख्या शैक्षणिक संस्थांची स्थापना केली.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मुक्त विद्यापीठ (BAOU): भारतातील गुजरातमधील डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मुक्त विद्यापीठ (BAOU) ही आंबेडकरांच्या सन्मानार्थ स्थापन केलेली आणखी एक महत्त्वाची शैक्षणिक संस्था आहे. BAOU ची स्थापना 1994 मध्ये कार्यरत प्रौढ, महिला आणि वंचित गटांसह विविध श्रेणीतील विद्यार्थ्यांना दूरस्थ शिक्षण आणि लवचिक शिक्षण संधी प्रदान करण्याच्या उद्देशाने करण्यात आली. BAOU विविध विषयांमध्ये पदवीपूर्व आणि पदव्युत्तर कार्यक्रम, तसेच प्रमाणपत्र आणि पदविका अभ्यासक्रमांची विस्तृत श्रेणी देते, ज्यामुळे विद्यार्थ्यांना पारंपारिक वर्ग-आधारित शिक्षणाच्या मर्यादांशिवाय उच्च शिक्षण घेता येते.

शैक्षणिक आरक्षणाचा प्रचार: डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी शैक्षणिक संस्थांमध्ये दलित आणि इतर उपेक्षित समुदायांचे प्रतिनिधित्व आणि सहभाग वाढविण्यासाठी शैक्षणिक आरक्षण आणि सकारात्मक कृती धोरणांसाठी वकिली करण्यात महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावली. त्यांनी शिक्षणात प्रवेश करताना या समुदायांना भेडसावणारा पद्धतशीर भेदभाव ओळखला आणि कायदेविषयक सुधारणांद्वारे त्याचे निराकरण करण्याचा प्रयत्न केला. भारतीय राज्यघटनेच्या मसुदा समितीचे अध्यक्ष या नात्याने, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी अनुसूचित जाती (SC) आणि अनुसूचित जातींच्या शैक्षणिक आणि आर्थिक हितसंबंधांना प्रोत्साहन देण्यासाठी अनुच्छेद 15(4) आणि अनुच्छेद 46 मधील शैक्षणिक आरक्षणाच्या तरतुदींचा समावेश सुनिश्चित केला. जमाती (एसटी).

दलित शिक्षणासाठी समर्थन: डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी आयुष्यभर विविध स्तरांवर शिक्षण घेत असलेल्या दलित विद्यार्थ्यांना पाठिंबा आणि प्रोत्साहन दिले. दलित विद्यार्थ्यांना शैक्षणिक संधी उपलब्ध करून देण्यासाठी आणि सामाजिक-आर्थिक अडथळ्यांवर मात करण्यासाठी त्यांनी शिष्यवृत्ती, आर्थिक सहाय्य कार्यक्रम आणि सपोर्ट नेटवर्कची स्थापना केली. दलित शिक्षणाला चालना देण्यासाठी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी केलेले प्रयत्न हे उपेक्षित समाजाच्या सामाजिक, आर्थिक आणि राजकीय सक्षमीकरणासाठी, त्यांना गरिबी, भेदभाव आणि दडपशाहीच्या चक्रातून मुक्त होण्यासाठी शिक्षण आवश्यक आहे, या त्यांच्या विश्वासात रुजले होते.

निरीक्षण:

1. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची शिक्षणाची सशक्तीकरणाची दृष्टी सामाजिक अन्यायांना आव्हान देण्यासाठी, उपेक्षित समुदायांना सशक्त बनवण्यासाठी आणि अधिक समावेशक आणि न्याय्य समाजाला चालना देण्यासाठी त्यांच्या परिवर्तनाची क्षमता अधोरेखित करते. समान शैक्षणिक संधींसाठी त्यांचे समर्थन

भारतामध्ये आणि त्यापलीकडे शिक्षणाला सक्षमीकरण आणि सामाजिक बदलाचे साधन म्हणून प्रोत्साहन देण्यासाठीच्या प्रयत्नांना प्रेरणा देत आहे.

2. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी शिक्षणाच्या समान प्रवेशासाठी केलेला पुरस्कार सामाजिक न्याय, समानता आणि मानवी प्रतिष्ठेच्या त्यांच्या वचनबद्धतेवर आधारित होता. उपेक्षित समुदायांसाठी शैक्षणिक संधींना चालना देण्याचे त्यांचे प्रयत्न भारतामध्ये आणि त्यापलीकडे अधिक समावेशक आणि न्याय्य शिक्षण व्यवस्था निर्माण करण्याच्या उद्देशाने उपक्रमांना प्रेरणा देत आहेत.

3. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी सामाजिक सुधारणेत शिक्षणाच्या भूमिकेसाठी केलेल्या वकिलीचे मूळ सामाजिक न्याय, समानता आणि मानवी प्रतिष्ठेच्या त्यांच्या बांधिलकीमध्ये होते. सामाजिक परिवर्तनासाठी उत्प्रेरक म्हणून शिक्षणाची त्यांची दृष्टी आजही प्रासंगिक आहे, अधिक समावेशक, न्याय्य आणि न्याय्य समाज निर्माण करण्याच्या उद्देशाने प्रेरणादायी उपक्रम.

4. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी शैक्षणिक संस्थांची स्थापना आणि शैक्षणिक आरक्षणाची वकिली भारतातील उपेक्षित समुदायांसाठी शिक्षणाच्या प्रवेशास प्रोत्साहन देण्यासाठी महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावली. त्यांचा वारसा समाजातील सर्व घटकांना समावेशक आणि दर्जेदार शिक्षण देण्यासाठी, सामाजिक न्याय, समानता आणि मानवी प्रतिष्ठेच्या तत्वांना पुढे नेण्याच्या प्रयत्नांना प्रेरणा देत आहे.

निष्कर्ष

एकंदरीत डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे भारतातील शिक्षणातील योगदान समान शैक्षणिक संधी, सामाजिक अन्यायांना आव्हान देण्यासाठी आणि उपेक्षित समुदायांना सशक्त बनविण्यात मदत करणारे होते. मुक्ती आणि सामाजिक सुधारणेचे साधन म्हणून शिक्षणाची त्यांची दृष्टी भारत आणि त्यापलीकडे सर्वसमावेशक आणि न्याय्य शिक्षण प्रणालींना प्रोत्साहन देण्यासाठी प्रयत्नांना प्रेरणा देत आहे.

संदर्भ:

- आंबेडकर, बी.आर. (1945). "जातीचे उच्चाटन." लेखन आणि भाषणात, खंड 1. मुंबई: शिक्षण विभाग, महाराष्ट्र शासन.
- आंबेडकर, बी.आर. (1957). "राज्य आणि अल्पसंख्याक: त्यांचे अधिकार काय आहेत आणि ते स्वतंत्र भारताच्या संविधानात कसे सुरक्षित करायचे?" लेखन आणि भाषणात, खंड 8. मुंबई: शिक्षण विभाग, महाराष्ट्र शासन.
- आंबेडकर, बी.आर. (1989). "रुपयाची समस्या: त्याचे मूळ आणि त्याचे निराकरण." लेखन आणि भाषणात, खंड 7. मुंबई: शिक्षण विभाग, महाराष्ट्र शासन.
- आंबेडकर, बी.आर. (1990). "अस्पृश्य: ते कोण होते आणि ते अस्पृश्य का झाले?" लेखन आणि भाषणात, खंड 7. मुंबई: शिक्षण विभाग, महाराष्ट्र शासन.
- कीर, धनंजय. (1971). डॉ. आंबेडकर: जीवन आणि ध्येय. मुंबई: पॉप्युलर प्रकाशन.
- चंद्र, वसंत. (1998). डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर: लेखन आणि भाषणे. दिल्ली: शिक्षण विभाग, महाराष्ट्र सरकार.
- थोरात, सुखदेव. (2012). आंबेडकरांची आर्थिक नियोजन आणि जल धोरणातील भूमिका. नवी दिल्ली: इंडियन इन्स्टिट्यूट ऑफ दलित स्टडीज.
- थोरात, सुखदेव आणि कॅथरीन एस. न्यूमन. (2010). जातीद्वारे अवरोधित: आधुनिक भारतातील आर्थिक भेदभाव. नवी दिल्ली: ऑक्सफर्ड युनिव्हर्सिटी प्रेस.
- झेलियट, एलेनॉर. (1996). अस्पृश्यांपासून दलित: आंबेडकर चळवळीवर निबंध. नवी दिल्ली: मनोहर पब्लिशर्स.

भारतीय संविधान में डॉक्टर भीमराव अंबेडकर का अविस्मरणीय योगदान

श्रीमती प्रीति सिंह राजपूत

शोधार्थी, शासकीय हमीदिया कला एवं वाणिज्य महाविद्यालय, भोपाल, म.प्र.

डॉ० सोना शुक्ला

शोध निर्देशिका

प्राध्यापक एवं विभागाध्यक्ष, राजनीति विज्ञान, शासकीय हमीदिया कला एवं वाणिज्य महाविद्यालय, भोपाल, म.प्र.

प्रस्तावना

भारतीय संविधान ने भारतीय समाज के राष्ट्रीय एकता, स्वतंत्रता और न्याय के मूल्यों को स्थापित किया है। यह एक ऐतिहासिक दस्तावेज है जिसने भारतीय समाज के संरचना और नैतिक मूल्यों को समेटा है। इस संविधान का निर्माण डॉक्टर भीमराव अंबेडकर के महान योगदान के बिना सम्भव नहीं था। उन्होंने भारतीय संविधान की रचना में अपने दृढ़ संकल्प, विचारशीलता, और निष्ठा का प्रदर्शन किया जिससे यह दस्तावेज हमारे समाज के मूल्यों को धारण कर प्राचीन भारतीय सभ्यता की उपेक्षा न करते हुए एक नया दिशा दिया। डॉक्टर भीमराव अंबेडकर भारतीय समाज के एक महान विचारक, नेता, और समाज सुधारक थे। उन्होंने भारतीय समाज की विभिन्न समस्याओं का गहरा अध्ययन किया और उन्हें समाधान ढूँढने के लिए प्रेरित किया। उनका योगदान भारतीय समाज को एक सामाजिक और राजनीतिक संरचना प्रदान करते हैं जिसमें समानता, स्वतंत्रता, और न्याय की भावना को स्थापित किया गया। डॉक्टर अंबेडकर ने संघर्ष करते हुए देखा कि जातिवाद और वर्णव्यवस्था भारतीय समाज को विभाजित कर रहे हैं और समाज के गरीब और पिछड़े वर्गों के उत्थान में रुकावट डाल रहे हैं। उन्होंने यह समझा कि समाज के विकास के लिए इसे दूर किया जाना जरूरी है। इसी सोच के साथ उन्होंने संविधान के निर्माण में अपना सबसे महत्वपूर्ण काम किया। भारतीय संविधान को डॉक्टर भीमराव अंबेडकर के सुझाव और मार्गदर्शन के आधार पर तैयार किया गया। उन्होंने संविधान सभा के अध्यक्ष के रूप में अपना कार्य सम्भाला और संविधान के निर्माण में अपने अमूल्य योगदान किया। उन्होंने राष्ट्रीय एकता, समानता, और स्वतंत्रता के मूल्यों को संविधान के माध्यम से भारतीय समाज के मूल्य सिद्ध किए। डॉक्टर अंबेडकर का संविधान में विशेष ध्यान था कि भारतीय समाज के सभी वर्गों को समान अधिकार और स्वतंत्रता मिले। उन्होंने अस्पृश्य और पिछड़े वर्गों के हित में कई उपायों को संविधान में शामिल किया जिससे इन वर्गों को समाज में उच्चतम स्थान प्राप्त करने का एक नया मार्ग प्रशस्त हुआ।

डॉक्टर भीमराव अंबेडकर एक प्रतिष्ठित विचारक, राजनेता और समाज सुधारक थे। उन्होंने भारतीय समाज की समस्याओं का गहरा अध्ययन किया और उन्हें समाधान ढूँढने के लिए प्रेरित किया। उनका राजनीतिक दृष्टिकोण बहुत व्यापक था, जिसमें समाज के विभिन्न वर्गों की समस्याओं के समाधान को लेकर गहरा ज्ञान और समझ थी। डॉक्टर अंबेडकर के विचारों में समाज में समानता और न्याय की प्रेरणा थी। उन्होंने जातिवाद, असमानता और वर्णव्यवस्था के खिलाफ उठाव किया और समाज के गरीब और पिछड़े वर्गों के उत्थान के लिए प्रेरित किया।

अंबेडकर ने संघर्ष करते हुए देखा कि जातिवाद और वर्णव्यवस्था भारतीय समाज को विभाजित कर रहे हैं और समाज के गरीब और पिछड़े वर्गों के उत्थान में रुकावट डाल रहे हैं। उन्होंने समाज को संघर्षों से गुजरने के लिए प्रेरित किया और उन्होंने जातिवाद और असमानता के खिलाफ एक समृद्ध और समावेशी समाज की स्थापना के लिए लड़ा।

अंबेडकर का आर्थिक दृष्टिकोण भी उनके विचारों का महत्वपूर्ण हिस्सा था। उन्होंने समाज के गरीब और पिछड़े वर्गों के उत्थान के लिए सामाजिक और आर्थिक सुधारों की बजाय कुशलता और विकास को प्राथमिकता दी। उन्होंने उन सामाजिक वर्गों के लिए विशेष योजनाएं बनाई जो उन्हें आर्थिक रूप से सशक्त और स्वतंत्र बनाने के लिए मदद करती हैं। उन्होंने भारतीय समाज को आर्थिक उत्थान की दिशा में नेतृत्व प्रदान किया और उन्हें आर्थिक स्वतंत्रता के माध्यम से समाज के साथी बनाने के लिए प्रेरित किया। अंबेडकर का आर्थिक दृष्टिकोण उन्होंने उन तंत्रों का खुलासा किया जो समाज को गरीबी और आर्थिक असमानता से मुक्त कर सकते हैं। उन्होंने आर्थिक उत्थान के लिए नई दिशाएँ स्थापित की और समाज के विकास में आर्थिक स्वतंत्रता को महत्वपूर्ण माना।

भारतीय संविधान का आधार भारतीय समाज के मूल्यों, नैतिकता और संस्कृति पर रखा गया है। डॉक्टर अंबेडकर ने संविधान में भारतीय समाज के विभिन्न संस्कृति और धार्मिक समृद्धि को समेटा। उन्होंने समानता, धर्मनिरपेक्षता, न्याय और स्वतंत्रता के मूल्यों को स्थापित किया जो भारतीय समाज के आधार के रूप में कार्य करते हैं। अंबेडकर का संविधान में भारत के आधार को समर्थन करने का विशेष ध्यान था। उन्होंने विभिन्न समृद्धिवादी और धार्मिक सिद्धांतों को एक सामान्य मंच पर लाने का प्रयास किया। उन्होंने भारतीय समाज के सामाजिक और धार्मिक समृद्धि को समेटने के लिए संविधान में विभिन्न धाराओं को शामिल किया जिनका उद्देश्य समाज के संघर्षों को देखते हुए समझदारी और समानता को बढ़ावा देना था।

डॉक्टर अंबेडकर का राष्ट्रवाद उनके विचारों का महत्वपूर्ण हिस्सा था। उन्होंने संविधान में भारत के राष्ट्रीय एकता और स्वतंत्रता को मजबूत किया। उन्होंने राष्ट्रवाद के माध्यम से समाज को एकजुट करने का प्रयास किया और सभी वर्गों को एक साथ लाने के लिए संविधान के माध्यम से निर्माण किया। उन्होंने राष्ट्रीय भावना को बढ़ावा दिया और समाज को राष्ट्रीय एकता की ओर ले जाने के लिए प्रेरित किया। अंबेडकर का राष्ट्रवाद संविधान में एक समृद्ध और समावेशी समाज की स्थापना के लिए महत्वपूर्ण था। उन्होंने भारतीय समाज को एकता और सामर्थ्य की ओर ले जाने के लिए राष्ट्रवाद का महत्व बताया और सभी समृद्धिवादी और धार्मिक सिद्धांतों को एक साथ लाने का प्रयास किया।

अंबेडकर का राजनीतिक दृष्टिकोण बहुत उच्च था। उन्होंने भारतीय समाज को एक समृद्ध और समावेशी समाज की दिशा में ले जाने के लिए संघर्ष किया। उन्होंने जातिवाद, असमानता और वर्णव्यवस्था के खिलाफ उठाव किया और समाज के गरीब और पिछड़े वर्गों के उत्थान के लिए प्रेरित किया। उन्होंने राष्ट्रीय भावना को बढ़ावा दिया और समाज को राष्ट्रीय एकता की ओर ले जाने के लिए प्रेरित किया। अंबेडकर के

राजनीतिक दृष्टिकोण ने उन्हें भारतीय समाज के विकास में महत्वपूर्ण योगदान दिया। उन्होंने भारतीय समाज के विभिन्न वर्गों को एक साथ लाने के लिए संघर्ष किया और उन्हें समाज के साथी बनाने के लिए प्रेरित किया।

डॉक्टर भीमराव अंबेडकर का योगदान संविधान के निर्माण में अविस्मरणीय है। उन्होंने भारतीय समाज को एक सामाजिक और राजनीतिक संरचना प्रदान की, जिसमें समानता, स्वतंत्रता, और न्याय की भावना को बढ़ावा मिला। उनके विचारों ने भारतीय समाज के उत्थान के लिए महत्वपूर्ण योगदान दिया और उन्होंने समाज के विभिन्न वर्गों को एक साथ लाने के लिए संघर्ष किया। अंबेडकर ने संविधान को एक सामाजिक और धार्मिक सिद्धांतों का संयोजन दिया जो समाज के विभिन्न स्तरों पर एक रूप और स्वरूप बने रहते हैं। उन्होंने समाज में न्याय की भावना को मजबूत किया और उन्होंने विभिन्न समृद्धिवादी और धार्मिक सिद्धांतों के खिलाफ उठाव किया। उनके योगदान का महत्वपूर्ण हिस्सा था जिसने भारतीय समाज को उत्थान की दिशा में ले जाया।

इस प्रकार, डॉक्टर भीमराव अंबेडकर का योगदान भारतीय संविधान के निर्माण में अविस्मरणीय है। उन्होंने संविधान में समानता, न्याय, स्वतंत्रता और राष्ट्रीय एकता के मूल्यों को स्थापित किया जो भारतीय समाज के विकास के लिए महत्वपूर्ण हैं। उनके विचारों ने भारतीय समाज को उत्थान की दिशा में ले जाने के लिए संघर्ष किया और उन्होंने समाज के गरीब और पिछड़े वर्गों के उत्थान के लिए नेतृत्व प्रदान किया। उनके आर्थिक दृष्टिकोण और राजनीतिक दृष्टिकोण ने भी भारतीय समाज के विकास में महत्वपूर्ण योगदान दिया। अंबेडकर के विचारों ने एक समृद्ध और समावेशी समाज की स्थापना के लिए मार्गदर्शन प्रदान किया और उन्होंने भारतीय समाज के निर्माण में एक महत्वपूर्ण योगदान दिया। उन्होंने समाज के गरीब और पिछड़े वर्गों के उत्थान के लिए संघर्ष किया और उन्हें समाज के साथी बनाने के लिए प्रेरित किया। डॉक्टर भीमराव अंबेडकर भारतीय समाज के सुधारक और एक महान विचारक थे जिनका योगदान भारतीय समाज के स्थापना और उसके विकास में अविस्मरणीय है। इस तरह, डॉक्टर भीमराव अंबेडकर ने भारतीय संविधान के निर्माण में अपने अद्वितीय योगदान के माध्यम से एक समृद्ध, समावेशी, और समान भारतीय समाज की स्थापना की। उनकी विचारधारा ने भारतीय समाज को नया दिशा दिया और उन्होंने समाज के अल्पसंख्यक वर्गों के उत्थान के लिए महत्वपूर्ण कदम उठाए। उनके योगदान ने भारत के संविधानिक निर्माण में एक महत्वपूर्ण और अविस्मरणीय चरण डाला है जो आज भी हमारे समाज की नींव है।

संदर्भ सूची

1. "बी.आर. अम्बेडकर: भारत के संविधान के वास्तुकार" - द वायर, 25 मार्च, 2023।
2. "भारत के लिए डॉ. बी.आर. अम्बेडकर का दृष्टिकोण" - द इंडियन एक्सप्रेस, 14 अप्रैल, 2022।
3. "अम्बेडकर और भारतीय संविधान का निर्माण" - इकोनॉमिक एंड पॉलिटिकल वीकली, 1 मई, 2023।
4. "डॉ. बी.आर. अम्बेडकर: भारतीय संविधान के जनक" - हिंदुस्तान टाइम्स, 6 दिसंबर, 2022।
5. "आधुनिक भारत में अम्बेडकर के विचारों की प्रासंगिकता" - टाइम्स ऑफ इंडिया, सितंबर